

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	2
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	3
Εκβιομηχάνιση	4
Αστικοποίηση	5
ΔΥΤΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ	6
Το μοντέρνο κίνημα στην Πολεοδομία	6
«Εξυγίανση» των κέντρων πόλεων	8
Οι Νέες Πόλεις της Γαλλίας και της Μ. Βρετανίας	10
ΕΛΛΑΔΑ	18
Το πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο της μεταπολεμικής περιόδου	18
Το οικιστικό φαινόμενο σε σχέση με την εκβιομηχάνιση και πως επηρέασε την οικονομία	22
Πολεοδομική εξέλιξη στην Ελλάδα	24
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	26
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	27

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η περίοδος που έχει επιλεγεί προς ανάλυση, είναι μια περίοδος που σηματοδότηκε απ' το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και τις καταστροφές που προξένησε αυτός. Τα χρόνια που ακολουθούν θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν και σαν μια δεύτερη Αναγέννηση για τα ανεπτυγμένα κράτη της Δυτικής Ευρώπης, γι' αυτό και ονομάστηκε «Χρυσή Εποχή».

Είναι μια περίοδος που τα ανεπτυγμένα κράτη της Δύσης, επωφελούμενα των ευκαιριών που τους δόθηκαν (σχέδιο Μάρσαλ κλπ), κατάφεραν να αναπτυχθούν ακόμα περισσότερο και έκαναν ένα βήμα στην αναδιοργάνωση και βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των κατοίκων της. Κύρια φαινόμενα που συναντούμε είναι η ανάπτυξη της βιομηχανίας και η έντονη αστικοποίηση του πληθυσμού που αναζητούσε καλύτερες συνθήκες κατοικίας και εργασίας. Όλα αυτά είχαν σαν αποτέλεσμα την εκτενέστατη μελέτη της υπάρχουσας κατάστασης που επικρατούσε και την αναζήτηση λύσεων στα προβλήματα που είχαν δημιουργηθεί λόγω του πολέμου.

Έτσι, τα κύρια χαρακτηριστικά της περιόδου αυτής, επικεντρώνονται στην ενίσχυση του κοινωνικού κράτους, την έκφραση του Μοντέρνου Κινήματος μέσω των μεγάλων συγκροτημάτων κοινωνικής κατοικίας, την πολιτική της αποκέντρωσης, την ενίσχυση των μεταφορικών συστημάτων και της βιομηχανίας, την αστική ανανέωση και ανάπτυξη του κέντρου των πόλεων. Οι πολιτικές που προωθήθηκαν έγιναν πράξη μέσω των νομοθετικών διατάξεων που ψηφίστηκαν και των διοικητικών οργάνων που συστάθηκαν για την υλοποίησή τους.

Η Ελλάδα που ποτέ δε θεωρήθηκε ανεπτυγμένη χώρα, αλλά ακόμα και τώρα μετά από αρκετές δεκαετίες, αναφέρεται σαν αναπτυσσόμενη χώρα, η ιστορία είχε διαφορετική τροπή. Τον καιρό που στις ανεπτυγμένες χώρες γίνονταν σχέδια ανάπτυξης, η Ελλάδα ήταν στη μέση από έναν ακόμα πόλεμο, τον Εμφύλιο. Μετά το '49, όπου είναι και το τέλος του Εμφυλίου, η Ελλάδα έχει χάσει αρκετό έδαφος ήδη σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της Ευρώπης. Ο καιρός που ακολούθησε ήταν ουσιαστικά μια προσπάθεια αναδιοργάνωσης και ανασυγκρότησης του κράτους.

Το πολιτικό σκηνικό ήταν αρκετά ταραγμένο, η οικονομία της χώρας ήταν σε άσχημη κατάσταση, κάτι το οποίο φαινόταν και από τις συνεχείς υποτιμήσεις της δραχμής, και η βιομηχανία ουσιαστικά ανύπαρκτη (συναντούμε μικρές βιοτεχνίες και μονάδες μεταποίησης που κάλυπταν ως επί τω πλείστον τις εγχώριες ανάγκες μόνο). Στα χρόνια που ακολούθησαν, κύριος σκοπός ήταν η ανόρθωση και σταθεροποίηση της οικονομίας (του νομίσματος) και το οποίο θεωρούνταν, σύμφωνα με τα πρότυπα της Δύσης, ότι μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω της εκβιομηχάνισης.

Όλα αυτά είχαν σαν αποτέλεσμα την έντονη αστικοποίηση προς τα μεγάλα κέντρα, αλλά και μεγάλα κύματα μεταναστευτικά προς τις ανεπτυγμένες χώρες. Αυτό είχε με τη σειρά του σαν αποτέλεσμα την άμεση ανάγκη για στέγαση χιλιάδων κατοίκων. Η ανάπτυξη των πόλεων δεν έγινε βάση κάποιου σχεδίου, αλλά βάση των αναγκών της εποχής. Η πελατειακή σχέση που προϋπήρχε με τις εκάστοτε κυβερνήσεις, ώθησε στην άναρχη ανάπτυξη των πόλεων. Η ανάγκη για σχεδιασμό ήρθε πολύ αργότερα όταν τα πράγματα ήταν μη αναστρέψιμα, μπορούμε να πούμε.

Ενώ στην Ευρώπη, πριν από τον πόλεμο, υπήρχε σχεδιασμός και κάποιες υποδομές με τη βοήθεια των οποίων μπόρεσαν να ορθοποδήσουν «γρήγορα» μεταπολεμικά οι ανεπτυγμένες χώρες, στην Ελλάδα δεν υπήρχε καμία τέτοια πρόνοια.

Κύριο μέλημα των Ελλήνων ήταν η γρήγορη λύση των οικονομικών προβλημάτων, το οποίο θεωρούσαν ότι θα ερχόταν μόνο μέσω της εκβιομηχάνισης, χωρίς όμως να υπάρχει πρόνοια και μελέτη για το αν κάτι τέτοιο είναι εφικτό. Αποτέλεσμα αυτού ήταν η παραμέληση όλων των υπολοίπων τομέων του κράτους και της χώρας.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην πορεία της δεκαετίας του 1950, πολλοί άνθρωποι και ιδιαίτερα όσοι ζούσαν στις «ανεπτυγμένες» χώρες, συνειδητοποίησαν ότι η κατάσταση είχε πραγματικά βελτιωθεί αισθητά, ιδίως σε σχέση με την κατάσταση που επικρατούσε πριν το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο Βρετανός συντηρητικός πρωθυπουργός Η. Macmillan κατέβηκε και κέρδισε τις εκλογές του 1959 με το σύνθημα «ουδέποτε άλλοτε περνούσατε τόσο καλά», κάτι που ίσχυε. Κι όμως, χρειάστηκε να λήξει αυτή η μεγάλη οικονομική άνοδος στα ταραγμένα χρόνια της δεκαετίας του '70, για να αρχίσουν οι διάφοροι παρατηρητές και μελετητές, να συνειδητοποιούν ότι ο κόσμος και ιδιαίτερα ο ανεπτυγμένος καπιταλισμός, είχε περάσει μια εντελώς ιδιαίτερη φάση της ιστορίας του. Από τους Γάλλους χαρακτηρίστηκαν ως τα «τριάντα ένδοξα χρόνια» (les trente glorieuses).

Για τις ευρωπαϊκές χώρες ύψιστη προτεραιότητα μετά τον πόλεμο ήταν η ανάκαμψη της οικονομίας. Στα πρώτα χρόνια μετά το 1945 μετρούσαν την επιτυχία τους με γνώμονα το πόσο είχαν πλησιάσει την επίτευξη στόχων που έθεταν σε σχέση με το παρελθόν και όχι σε σχέση με το μέλλον. Χρειάστηκε να περάσει αρκετός καιρός για να γίνουν αισθητά τα υλικά οφέλη της ανάπτυξης. Στη Βρετανία έγινε οφθαλμοφανή γύρω στα μέσα της δεκαετίας του '50. Μόνο στη δεκαετία του '60 η Ευρώπη άρχισε να παίρνει ως δεδομένη την εξαιρετική αυτή ευημερία της.

Η πολιτική και οικονομική ισχύς της Δύσης, εγκαθιδρύει την άποψη ότι η έγκυρη γνώση και επομένως και η έγκυρη γνώση για την πόλη, είναι αυτή που προέρχεται από τις βιομηχανικές χώρες της Δύσης.¹ Μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο οι αντιλήψεις που συγκροτούνται στις χώρες αυτές και διαμορφώνουν το «μεγάλο δόγμα» του Μοντέρνου Κινήματος, αποτελούν τον μοναδικό λόγο της πολεοδομίας. Η συζήτηση για την πόλη και τις επεμβάσεις σε αυτή γίνεται πιο πλουραλιστική κυρίως από τα τέλη της δεκαετίας του '60, οπότε και αρχίζει η έντονη κριτική στο Μοντέρνο Κίνημα.

Μεταξύ 1947 και 1949 οι Δυτικο- Ευρωπαϊκές χώρες χρησιμοποιούν τη βοήθεια του σχεδίου Μάρσαλ για να ανασυστήσουν τη βιομηχανία τους, ενσωματώνοντας και τις νέες τεχνολογίες που ανέδειξε ο πόλεμος. Ενισχύονται οι θεσμοί κοινωνικής πρόνοιας με στόχο την υποστήριξη των χαμηλών εισοδηματικών στρωμάτων, την κοινωνική τους ενσωμάτωση και την απόθνηση του «κομμουνιστικού κινδύνου».

Σήμερα είναι φανερό ότι η Χρυσή Εποχή αφορούσε τις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες, που σ' όλες αυτές τις δεκαετίες αντιπροσώπευαν τα ¾ της παγκόσμιας παραγωγής και πάνω από το 80% των εξαγωγών προϊόντων μεταποίησης. Η

¹ Βαϊου Ντ., Μαντουβάλου Μ., Μαυρίδου Μ., «Η Μεταπολεμική Ελληνική πολεοδομία- Μεταξύ θεωρία και συγκυρίας», *Σχεδιασμός- Πολεοδομικές πολιτικές και οι πόλεις στην Ελλάδα και την άλλη Ευρώπη*, Σημειώσεις μαθήματος Ιστορία και Θεωρία 8, Αθήνα 2003, σελ. 39

Χρυσή Εποχή αποτέλεσε παγκόσμιο φαινόμενο, παρόλο που η γενική αφθονία δεν άγγιξε την πλειοψηφία του παγκόσμιου πληθυσμού, δηλαδή του πληθυσμού που ζούσε σε χώρες φτωχές και καθυστερημένες.²

Εκβιομηχάνιση

Από το 18^ο αι. και μετά, η μορφή των οικισμών στη Δυτική Ευρώπη και στις χώρες όπου επικρατούν δυτικοευρωπαϊκές επιρροές δε συνδέεται πλέον με κοσμολογικές αντιλήψεις. Όποιες αλληγορίες και συμβολισμοί επιβιώνουν ακόμα ως τις μέρες μας σε αυτό το επίπεδο, αποτελούν επιβίωση αρχαίων εθίμων. Η βιομηχανική επανάσταση είναι ένα σύνθετο κοινωνικό φαινόμενο το οποίο αποτελεί ποιοτικό άλμα που ανατρέπει τις ως τότε κοινωνικές δομές, επιφέροντας ουσιαστικές διαφοροποιήσεις σε όλα τα επίπεδα των επιμέρους δομών, με άμεση επίπτωση το μετασχηματισμό του προβιομηχανικού αστικού χώρου.

Υπό την επίδραση της βιομηχανικής παραγωγής, ο αναπτυσσόμενος αστικός χώρος γίνεται ο κατεξοχήν τόπος της συσσώρευσης του κεφαλαίου και της εργατικής δύναμης. Στη βιομηχανική κοινωνία, ο αστικός χώρος, ως κοινωνικός χώρος, αποτελεί το πλαίσιο μιας έντονης κοινωνικο-οικονομικής αντιπαράθεσης, όπου η πολιτική και οικονομική ισχύς της ανερχόμενης αστικής τάξης βρίσκεται αντιμέτωπη με τη νεοδιαμορφούμενη κοινωνική συνείδηση της εργατικής. Ως δομημένος, ο αστικός χώρος της περιόδου αυτής εκφράζει μια πόλη ιδιαίτερης μορφής, που καθορίζεται από την κυρίαρχη οικονομική της δραστηριότητα, τη βιομηχανική παραγωγή.³

Στον 20^ο αιώνα, η εκβιομηχάνιση γίνεται η κυρίαρχη διαμορφωτική δύναμη μέσα στις χώρες όπου πρωτοεμφανίστηκε και εισχωρεί σε καινούργιες περιοχές, προσφέροντας το στόχο που φιλοδοξεί να φτάσει το μεγαλύτερο μέρος του κόσμου. Από τις αρχές του αιώνα έχει αλλάξει βασικά τη ζωή της Δυτ. Ευρώπης και συνεχίζει να διεισδύει και σε άλλες γεωγραφικές περιοχές. Στο πρώτο ήμισυ του 20^{ου} αι., γίνονται ολοφάνερες οι δυνατότητές της να ανεβάσει το βιοτικό επίπεδο ολόκληρων κοινωνιών.

Η παγκόσμια οικονομία αυξανόταν με εκρηκτικό ρυθμό. Στη δεκαετία του '60, ήταν σαφές ότι η ανάπτυξη αυτή ήταν πρωτοφανής. Από τις αρχές της δεκαετίας του '50 μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '70, η παγκόσμια παραγωγή στον τομέα της μεταποίησης τετραπλασιάστηκε, ενώ ακόμα πιο εντυπωσιακή ήταν η αύξηση του παγκόσμιου εμπορίου προϊόντων της μεταποίησης η οποία δεκαπλασιάστηκε. Η οικονομική αυτή άνοδος είχε ως κινητήρια δύναμη την τεχνολογική επανάσταση. Για πρώτη φορά η βιομηχανία και η γεωργία κινήθηκαν αποφασιστικά πέρα από την τεχνολογία του 19^{ου} αι. Όλα αυτά βασίζονταν στην υποθετική παραδοχή ότι το «νέο» ισοδυναμούσε όχι μόνο με το καλύτερο, αλλά με κάτι εντελώς επαναστατικό.

Μεγάλο μέρος της νέας εκβιομηχάνισης σ' αυτές τις δεκαετίες δεν ήταν παρά εξάπλωση και διάδοση της εκβιομηχάνισης παλαιού τύπου στις νέες χώρες. Εκβιομηχάνιση που βασίστηκε σε παλαιές τεχνολογίες εκβιομηχάνισης του 19^{ου} αι., βασισμένες στον άνθρακα, το σίδηρο και το χάλυβα για τις αγροτικές σοσιαλιστικές

² Hobsbawm E., *Η εποχή των άκρων*, Θεμέλιο, Αθήνα 1994-95, σελ 332

³ Νικολαΐδου Σ., *Η κοινωνική οργάνωση του αστικού χώρου*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1993, σελ. 68-69

χώρες και τεχνολογίες αμερικάνικης εκβιομηχάνισης του 19^{ου} αι. βασισμένες στο πετρέλαιο και τη μηχανή εσωτερική καύσης στην περίπτωση των ευρωπαϊκών χωρών.

Αστικοποίηση

«Με τον όρο αστικοποίηση αναφερόμαστε στην ανακατανομή του πληθυσμού και των παραγωγικών δραστηριοτήτων στο φυσικό χώρο και στην προνομιακή συγκέντρωσή τους σε ορισμένα μεγάλα, συχνά γιγαντιαία οικιστικά συγκροτήματα.»⁴ Η έννοια της αστικοποίησης δεν ανταποκρίνεται μόνο στη συγκέντρωση του πληθυσμού σε αστικά συγκροτήματα στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης κοινωνίας, αλλά περιλαμβάνει και όλες τις μορφές μετανάστευσης προς αστικά συγκροτήματα που συχνά βρίσκονται πολύ μακριά από την κοινωνία προέλευσης των μεταναστών.

Στον 20^ο αι., η αναλογία των ανθρώπων που ζουν σε αστικά κέντρα όλο και αυξάνει. Η επέκταση σε μέγεθος και η αύξηση του αριθμού των πόλεων του κόσμου αποτελεί πραγματικά ένα από τα κύρια φαινόμενα του αιώνα αυτού και απόρροια της εκβιομηχάνισης. Τόσο οι ευκαιρίες που προσφέρονται από την σύγχρονη αστική ζωή όσο και τα προβλήματα που δημιουργούνται από την συγκέντρωση του πληθυσμού, ήταν μια πρόκληση προς τη γνώση, την ευφυΐα και την ικανότητα για οργάνωση των κοινωνικών επιστημόνων, των μηχανικών, των διοικούντων και γενικά των υπεύθυνων για τη ζωή των πολιτών.

Οι πόλεις δεν είναι αποκλειστικό προϊόν της εκβιομηχάνισης. Για μεγάλο χρονικό διάστημα χρησίμευαν και εξακολούθησαν να χρησιμεύουν σαν εμπορικά και διοικητικά κέντρα. Ωστόσο οι πόλεις που έβαλαν τη σφραγίδα τους στη ζωή της περιόδου, ήταν κατά κύριο λόγο εκείνες που συνόδευσαν την ανάπτυξη της βιομηχανίας και ήρθαν σαν αποτέλεσμα της βιομηχανικής τεχνολογίας. Καθώς οι πόλεις γίνονταν πιο μεγάλες και περίπλοκες, μεγάλωνε επίσης και η διαφορά ανάμεσα στον τρόπο ζωής τους και στον παραδοσιακό αγροτικό τρόπο ζωής.

Στις δυτικές χώρες η βιομηχανική πόλη έγινε η εστία της οικονομικής ζωής και το κέντρο που όχι μόνο εγκατέστησε το δικό του τρόπο ζωής για τους κατοίκους τους, αλλά μετέβαλε επίσης πολλές όψεις της αγροτικής ζωής. Αυτή η συγκέντρωση του πληθυσμού στα αστικά κέντρα είχε ως αποτέλεσμα την ερήμωση της υπαίθρου και αποστέρηση του πληθυσμού από τις δυνατότητες επιβίωσης που προσέφερε η αγροτική παραγωγή και αυτοκατανάλωση.

Όταν η βιομηχανική ανάπτυξη άρχισε να απλώνεται στις κυρίως αγροτικές χώρες, ιδιαίτερα μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, το μέγλωμα των αστικών κέντρων που ακολούθησε είχε τα χαρακτηριστικά που το ξεχώριζαν από το μέγλωμα των παλαιότερων βιομηχανικών περιοχών. Η πληθυσμιακή ανάπτυξη των πόλεων είναι στενά συνυφασμένη με την αγροτική έξοδο στις χώρες της περιφέρειας και η οποία παίρνει το χαρακτήρα μεγάλων πληθυσμιακών μετακινήσεων σε κλίμακα χωρίς ιστορικό προηγούμενο. Η αγροτική έξοδος οδηγεί σε ραγδαία αστικοποίηση, τη λεγόμενη αστική «έκρηξη» στις χώρες της περιφέρειας, καθώς και σε μεγάλα μεταναστευτικά ρεύματα.

⁴ Μαντουβάλου Μ., «Όψεις της αστικοποίησης και πολεοδομίας», *Αναλυτική προσέγγιση του αστικού χώρου*, Σημειώσεις μαθήματος Πολεοδομία Ι, Αθήνα 2005, σελ.4

ΔΥΤΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ

Το μοντέρνο κίνημα στην Πολεοδομία

Η πολεοδομική σχεδίαση είναι ένα εγχείρημα που εξαρτάται από πολλές συνθήκες (πολιτιστικές, θεσμικές, οικονομικές), που είναι δύσκολο και απαιτούν εξαντλητική προσπάθεια για να συμπέσουν. Τα στοιχεία που επιδρούν καθοριστικά στη δομή και σχεδιασμό μιας πόλης είναι ο πληθυσμός, το φυσικό περιβάλλον, η τεχνολογία και η κοινωνική οργάνωση. Η κοινωνική φύση του ανθρώπου τον οδηγεί να διαμορφώσει το χώρο του μέσα από συλλογικές δραστηριότητες και σύμφωνα με τις αξίες των διαφορετικών κοινωνικών ομάδων στις οποίες ανήκει. Αυτές οι αξίες και οι συμβολικές αναπαραστάσεις σε συσχετισμό με τις ιστορικο-κοινωνικο-οικονομικές μεταβλητές, διαμορφώνουν τελικά τους παράγοντες κοινωνικής μεταβολής και δίνουν στον φυσικό χώρο την κοινωνική διάστασή του.

Το πέρασμα στον 20^ο αιώνα χαρακτηρίζεται από το γεγονός ότι η βιομηχανική ανάπτυξη, μαζί με την καθιερωμένη ήδη μορφή της «μεγάλης βιομηχανίας» και τη διάκριση μεταξύ ιδιοκτησίας μέσων παραγωγής και εργασίας, είναι αποδεκτή ιδεολογικά ακόμη και από τις πολιτικές οργανώσεις που δεν αποδέχονται τις αρχές του φιλελευθερισμού. Το μοντέρνο κίνημα στηρίζεται στην επιστημονική ανάλυση που έχει στόχο την ανεύρεση των αρχών που θα δημιουργούσαν, όπως έλεγε ο Gropius, «...μια κοινωνία ευγενική και καλά οργανωμένη».⁵

Το μοντέρνο κίνημα στην πολεοδομία είναι συνυφασμένο με τη βιομηχανική ανάπτυξη σύμφωνα με το «φορντικό» πρότυπο της μεγάλης βιομηχανίας, τον έλεγχο της αστικοποίησης και της ανάπτυξης της πόλης για το «κοινό καλό» της κοινωνίας, την αναγνώριση του προνομιακού ρόλου του (εθνικού) κράτους στη ρύθμιση όλων των ροών και των σχέσεων στην παραγωγή και την κοινωνική ζωή και την ανάπτυξη του «κοινωνικού χαρακτήρα» του κράτους, που υλοποιείται με παρεμβάσεις για την ανακατανομή των εισοδημάτων προς όφελος των «φτωχών».

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η ανοικοδόμηση των πόλεων, οι κοινωνικές οικονομικές, πληθυσμιακές ανακατατάξεις και η προσπάθεια ενσωμάτωσης των αστικοποιούμενων πληθυσμών στον αστικό χώρο, αναλαμβάνονται από την Πολεοδομία, που συστηματοποιείται ως ιδιαίτερος, τεχνικός κυρίως κλάδος, σύμφωνα με τις αρχές του Μοντέρνου Κινήματος.

Τα μεγάλα συγκροτήματα οργανωμένης δόμησης κατοικιών, χωροθετούνται κυρίως στην περιφέρεια των πόλεων, σε οικόπεδα χωρίς ζήτηση. Χαρακτηρίζουν κυρίως την πολιτική της Γαλλίας αλλά και της Αγγλίας και των άλλων ευρωπαϊκών χωρών και αποτελούν την κύρια μορφή στην άσκηση κοινωνικής πολιτικής κατοικίας.

Στο όνομα της τεχνικής και της οικονομικής ανάπτυξης, η διάρθρωση της πόλης στη βάση των τεσσάρων κύριων λειτουργιών της (κατοικία, εργασία, αναψυχή και κυκλοφορία) (zoning), ήταν ο μόνο τρόπος που φάνταζε ικανός να δώσει λύση στα κοινωνικά αδιέξοδα.⁶ Η εφαρμογή της λειτουργικής θεώρησης στην πολεοδομική οργάνωση του αστικού χώρου κατέστρεψε τα προϋπάρχοντα δίκτυα επικοινωνίας,

⁵ Gropius W., *The new Architecture and the Bauhaus*, Λονδίνο 1938, σελ. 21-32

⁶ Νικολαΐδου Σ., *Η κοινωνική οργάνωση του αστικού χώρου*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1993, σελ. 197

χωρίς όμως και να δημιουργήσει καινούργια. Στο κοινωνικό επίπεδο ο διαχωρισμός των λειτουργιών της πόλης ενέτεινε την καταπίεση επιβάλλοντας μονοσήμαντες σχέσεις μεταξύ χρηστών και χώρων.

Η περίοδος 1945-70 στις ανεπτυγμένες βιομηχανικά δυτικές χώρες χαρακτηρίζεται από τη συνεχή ανάπτυξη της βιομηχανίας και των υπηρεσιών, υψηλούς ρυθμούς αύξησης του οικονομικού προϊόντος και προσπάθεια ενσωμάτωσης των πλατιών λαϊκών ομάδων στο παραγωγικό και κοινωνικό σύστημα μέσω της κατανάλωσης, κατά το Κεϋνσιανό πρότυπο. Έτσι, το μοντέλο που ουσιαστικά δημιουργείται είναι: διατήρηση της παλιάς χωρικής οργάνωσης στα *κέντρα* αυτά. Απομακρύνθηκαν από αυτό, σε μεγάλο βαθμό, τα ανερχόμενα μεσαία στρώματα, έμειναν όμως εκεί οι κατοικίες των λαϊκών στρωμάτων καθώς και δευτερογενείς και τριτογενείς δραστηριότητες, συνήθως σε μια ανάμειξη που απέκλινε από τις τότε κυρίαρχες ιδέες.

Στη Γαλλία, μετά τον υπολογισμό των καταστροφών της αστικής περιουσίας προτεραιότητα είχε η κατάταξη των προς ανοικοδόμηση πόλεων. Η επιλογή τους θα γινόταν με πρωταρχικά κριτήρια την έκταση και το είδος των ζημιών που αυτές είχαν υποστεί. Παρ' όλ' αυτά, θα λαμβάνονταν υπόψη και μερικοί συμπληρωματικοί παράγοντες, όπως ο πρωτότυπος αρχιτεκτονικός τους χαρακτήρας, οι καταστροφές των ιστορικών τους μνημείων ή από πότε χρονολογούνταν οι ζημιές της καθεμίας τους, ενώ για την απόδοση των προτεραιοτήτων, πολύ σημαντικό ρόλο θα έπαιζαν δυο επιπλέον στοιχεία: το μέγεθος της πόλης κι η πρωταρχική της δραστηριότητα.⁷ Πιο συγκεκριμένα, οι πόλεις με διάσπαρτες καταστροφές, όπου δηλαδή ήταν απαραίτητη η παρεμβολή νέων κατασκευών μέσα στον παλιό πολεοδομικό ιστό, θα διαφοροποιούνταν από πολεοδομικής πλευράς, απ' αυτές στις οποίες οι ζημιές είχαν πλήξει ολόκληρες συνοικίες ή ατόφιους αστικούς τομείς, καθώς και από εκείνες που είχαν πληγεί μόνο σημειακά (π.χ. μια γέφυρα μόνο ή ένας σιδηροδρομικός σταθμός).

Έτσι, στη Γαλλία μπορούμε να πούμε ότι οι πολεοδομικές παρεμβάσεις χωρίστηκαν σε τρεις τύπους: τον *προοδευτικό* (σε πόλεις όπως η Χάβρη, η Αμιένη, κλπ όπου βασιζόνταν σε μοντέρνες κατασκευαστικές τεχνικές), το *συντηρητικό* (σε πόλεις όπως η Caen, το Saint- Malo, που επαναλάμβανε τους παραδοσιακούς πολεοδομικούς κανόνες αναπαράγοντας τα συντηρητικά ρεζιοναλιστικά σχήματα) και το *μικτό* (της Δουνκέρκης, της Maubeuge, που εμφανιζόταν σα μια ενδιάμεση φόρμουλα, συνδυασμός των δυο προηγούμενων).⁸

Σταδιακά αναπτύσσεται η χωροταξία και η πολεοδομία ως ιδιαίτεροι επιστημονικοί κλάδοι. Βασικά εργαλεία του πολεοδομικού σχεδιασμού είναι οι αρχές του zoning και τα «πολεοδομικά πρότυπα» για την εξασφάλιση κάποιων ελάχιστων κοινωνικών αγαθών σε όλους (σχολεία, ιατρεία, συγκοινωνία, περίθαλψη, πράσινο). Χαρακτηριστικές εκφράσεις της πολεοδομικής πρακτικής της περιόδου αυτής είναι η οι «νέες πόλεις» και τα «μεγάλα συγκροτήματα οργανωμένης δόμησης κατοικιών» τα οποία βρίσκονται όλα στα πλαίσια ενός μακρόπνοου σχεδίου προοπτικών για την ανάπτυξη της πόλης που ονομάζεται Ρυθμιστικό Σχέδιο.

Βέβαια, τα αποτελέσματα της πολεοδομίας του μοντέρνου κινήματος έχουν υποστεί κριτικές στο επίπεδο κοινωνικής συγκρότησης του αστικού χώρου. Η «αποτυχία» της όμως συνυφίνεται με τις πολιτικές-κοινωνικές μεταλλαγές, στο βαθμό που επί μέρους νέες ρυθμίσεις ενέτειναν τις αδυναμίες της και διέβρωσαν την αποτε-

⁷ Τριαντάρη Μ., *Η Ευρωπαϊκή πολεοδομία του εκσυγχρονισμού και η ανάπτυξη στον Αραβικό κόσμο*, Διδακτορική διατριβή, ΕΜΠ, Αθήνα 2005, σελ. 267

⁸ Τριαντάρη Μ., *Η Ευρωπαϊκή πολεοδομία του εκσυγχρονισμού και η ανάπτυξη στον Αραβικό κόσμο*, Διδακτορική διατριβή, ΕΜΠ, Αθήνα 2005, σελ. 269

λεσματικότητα και τα επιτεύγματα της. Σταδιακά η απόσυρση του κράτους από την παραγωγή, η κατοχύρωση του ρόλου της επιχείρησης στην κοινωνική ζωή, οι παραγωγικές αναδιαρθρώσεις, η αποδόμηση του κοινωνικού κράτους, μετέβαλαν ριζικά τόσο τους στόχους του σχεδιασμού όσο και τις διαδικασίες ανάπτυξης του αστικού χώρου.⁹

«Εξυγίανση» των κέντρων πόλεων

Μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, οι καταστροφές που υπέστησαν οι περισσότερες Ευρωπαϊκές πόλεις ήταν τεράστιας κλίμακας. Βάση αυτών των καταστροφών, δόθηκε αφορμή για την ανανέωση του πολεοδομικού ιστού των ίδιων αυτών πόλεων, την πολεοδομική ανάπλαση των κατεστραμμένων εκτάσεων, τη ριζική αναδιάρθρωση του δομημένου περιβάλλοντος στις συγκεκριμένες θέσεις. Αυτοί υπήρξαν τομείς στους οποίους η σύγχρονη μεταπολεμική πολεοδομική πρακτική βρήκε μεγάλα πεδία εφαρμογών, μέσα από μια ποικιλία πειραματισμών και αναζητήσεων, μέσα από διαφορετικούς στόχους και επιδιώξεις.

Οι καταστροφές του πολέμου δεν ήταν η μοναδική αφορμή για το ξεκίνημα αυτών των πολεοδομικών αναπλάσεων των μεγάλων πόλεων των αναπτυγμένων βιομηχανικά Δυτικο-Ευρωπαϊκών κρατών, αλλά και η ικανότητά τους να ανανεώνονται και να προσαρμόζονται στις νέες απαιτήσεις της εποχής κάθε φορά. Κάτω από τις συνθήκες όλο και μεγαλύτερης διείσδυσης του χρηματιστικού κεφαλαίου (βιομηχανικό και τραπεζικό κεφάλαιο) στην οικονομία των καπιταλιστικών χωρών όπως και του μεγάλου βαθμού συγκεντροποίησης του ίδιου κεφαλαίου, οι κεντρικές περιοχές των Δυτικο-Ευρωπαϊκών μεγαλουπόλεων και κυρίως των πρωτευουσών, τείνουν να αποκτήσουν ένα χαρακτήρα διευθυντικό ή παροχής υπηρεσιών ανωτέρου βαθμού.

Έτσι, όλο και περισσότερο γίνεται φανερό ότι στο κέντρο της Δυτικής μεγαλούπολης δεν έχουν πια θέση οι πολυάριθμες μικρο-μεσαίες ιδιωτικές επιχειρήσεις, οι μικρές εμπορικές μονάδες, τύποι και ομάδες λαϊκών κατοικιών που ο πόλεμος «τις βρήκε» εκεί, οι σχεδόν συνοικιακού τύπου εγκαταστάσεις αναψυχής οι οποίες δύσκολα αφομοιώνονται από μια «βιομηχανία αναψυχής και θεάματος», κλπ.¹⁰ Όλα αυτά δημιουργούν ένα κλίμα συγκρούσεων μεταξύ λειτουργιών ή τομέων δραστηριοτήτων και σε μορφές οργάνωσης του χώρου.

Με άξονα αυτές τις συγκρούσεις ενεργοποιείται ολόκληρος ο μηχανισμός των πολεοδομικών αναπλάσεων των κεντρικών αστικών περιοχών. Αυτός δεν είναι παρά ο μηχανισμός εξυπηρέτησης των συμφερόντων του κτηματικού κεφαλαίου. Πίσω από αυτήν τη διαδικασία, ένας ολόκληρος χώρος κοινωνικών συγκρούσεων και ανταγωνισμών, με τα οποία, όπως είναι φυσικό, εμπλέκεται και το πολιτικό επίπεδο, με τη ρύθμιση του χώρου μέσω της πολεοδομικής νομοθεσίας.

Είναι χαρακτηριστικό, ότι ελάχιστα συσχέτιζαν τους πολιτιστικούς πόρους μιας πόλης και την πιθανή εκμετάλλευσή τους με την πολεοδομική ανάπλαση, τον τουρισμό, το προφίλ ή την οικονομική ανάπτυξη. Ωστόσο, στις αρχές της δεκαετίας του '70, μια σειρά από παράγοντες συμβάλλουν στο να αποκτήσουν οι πολιτιστικές

⁹ Μαντουβάλου Μ., «Η ανάπτυξη του αστικού χώρου ως κοινωνικό/πολιτικό διακύβευμα», *Θέματα Αστικού Σχεδιασμού*, Σημειώσεις ΔΠΜΣ κατεύθυνση: Πολεοδομία και Χωροταξία, Αθήνα 2006, σελ. 179

¹⁰ Καρύδης Δ., *Ανάγνωση Πολεοδομίας, Η κοινωνική σημασία των χωρικών μορφών*, Εκδόσεις Συμμετρία, Αθήνα 1991, σελ. 200

πολιτικές μεγαλύτερη σημασία. Η εμφάνιση αυτών των νέων πολιτιστικών στρατηγικών ήταν συνδεδεμένη με την άνθηση μετά το 1968 των κοινωνικών κινημάτων στις πόλεις (όπως ο φεμινισμός, οι εξεγέρσεις νέων, ο περιβαλλοντισμός, η κοινοτική δράση κ.α.) των οποίων οι δραστηριότητες είχαν σαφή πολιτιστική διάσταση.¹¹

Παράλληλα, αναπτύσσεται και η ανάγκη προστασίας των αρχαίων οικισμών που εξελίχθηκαν σε κέντρα των σύγχρονων πόλεων, τα «ιστορικά κέντρα». Πρόκειται για ένα έργο το οποίο προωθείται από το Συμβούλιο της Ευρώπης από το 1972, προσανατολίζοντας τις εθνικές κυβερνήσεις προς αυτήν την κατεύθυνση. Έτσι, έχουμε αναγνώριση όλου του ιστορικού κέντρου ως ενός φυσικού οργανισμού που πρέπει να προστατευθεί και να αναστηλωθεί στο σύνολό του. Αυτά τα κέντρα δεν αποτελούν ένα άψυχο αντικείμενο σε κοινή θέα όπως είναι να έργα τέχνης στο μουσείο, αλλά ένα κατοικημένο σκηνικό που διαθέτει την ιδιότητα που λείπει από τη σύγχρονη πόλη και που αναζητείται εκ νέου σ' αυτή την ιστορική φάση: τη σταθερότητα δηλαδή της σχέσης μεταξύ πληθυσμού και οικιστικού χώρου, τη συμφιλίωση του ανθρώπου με το περιβάλλον.

Τέτοια παραδείγματα εφαρμογών πολεοδομικών αναπλάσεων γίνονται χαρακτηριστικά στη Μ. Βρετανία και Ιταλία (της δεκαετίας του 1950), τη Γαλλία (χάρη στο νόμο Malraux του 1962), την Ολλανδία, κ.α. Στόχος ήταν να αναγνωριστεί η «κανονικότητα» των ειδικών περιοχών, να ισορροπήσουν δηλαδή εξαρχής τα ιστορικά κέντρα με την ύπαιθρο. Οι αξίες που φυλάσσονται στα ιστορικά κέντρα δεν πρέπει απλά να προστατευθούν, αλλά να στρατευθούν στα πλαίσια μια χρήσης διαφορετικής από τη συνηθισμένη, υπηρετώντας την καθημερινή ζωή και όχι τον ελεύθερο χρόνο και τη διασκέδαση μόνο.¹²



Εικόνα 1: Η κεντρική αγορά από την πόλη Harlow της Μ. Βρετανίας (Πηγή: Eleanor Smith Morris, *British Town Planning and Urban Design*, Addison Wesley Longman Limited 1997)

¹¹ Μπιανκίνι Φρ., «Η ανάπλαση των Ευρωπαϊκών πόλεων: ο ρόλος των πολιτιστικών πολιτικών», *Πολιτιστική πολιτική και αναζωογόνηση των πόλεων- Η εμπειρία της Δυτικής Ευρώπης*, Ελληνική Εταιρεία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης, Αθήνα 1994, σελ. 24

¹² Benevolo L., *Η πόλις στην Ευρώπη*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1997, σελ. 334-336

Οι Νέες Πόλεις της Γαλλίας και της Μ. Βρετανίας

Η μεταπολεμική πολεοδομική πρακτική των «Νέων Πόλεων» στη Μ. Βρετανία, στη Γαλλία, αλλά και σε άλλες χώρες, είναι η πλέον αμφιλεγόμενη και πολυσύνθετη διαδικασία σύγχρονου φυσικού σχεδιασμού και παραγωγής δομημένου περιβάλλοντος.¹³ Για πολλούς ιστορικούς των πόλεων, το κτίσιμο μιας νέας πόλης, μπορεί να υποδηλώνει μια αποφασιστική στιγμή άσκησης εξουσίας μιας απολυταρχικής κεντρικής διοίκησης, στον ίδιο βαθμό κατά τον οποίο μπορεί να υποδηλώνει την αέναη αναζήτηση του μύθου της ιδανικής πόλης, μιας ουτοπίας.

Οι νέες πόλεις αποτέλεσαν ίσως το πλέον χαρακτηριστικό πεδίο μεταπολεμικής άσκησης κρατικής παρέμβασης στην οργάνωση και ρύθμιση του χώρου στις αναπτυγμένες βιομηχανικά κοινωνίες. Ταυτόχρονα, ένα ολόκληρο σώμα ιδεολογίας το οποίο συνοδεύει την πρακτική των νέων πόλεων και δημιουργεί έναν μύθο γύρω από αυτές, πρέπει να ξαναδιαβαστεί μέσα από τους πραγματικούς στόχους του χωροταξικού και του πολεοδομικού σχεδιασμού.

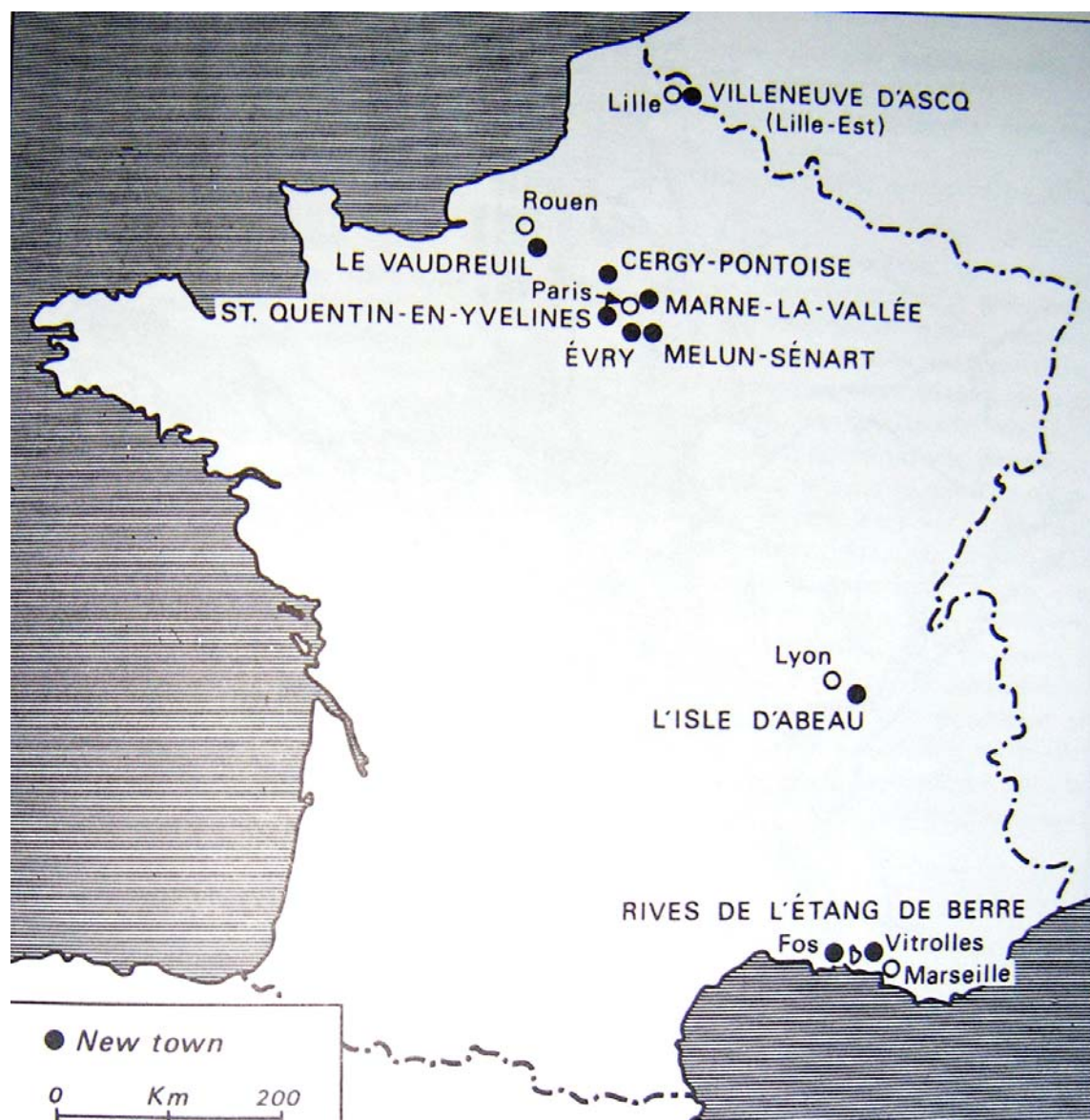
Στη Γαλλία, η ανοικοδόμηση αρχίζει σ' ένα καθυστερημένο θεσμικό και πολιτιστικό πλαίσιο. Το Ρυθμιστικό Σχέδιο της ευρύτερης Παρισινής περιφέρειας, έκανε λόγο για οκτώ νέες πόλεις γύρω από την πρωτεύουσα (εικ. 2), ενώ άλλες μελέτες περιείχαν προτάσεις χωροταξικής αναδιοργάνωσης των περιφερειακών βιομηχανικών κέντρων όπως η Μασσαλία, η Λυών και η Λίλλη, όπου εισηγούνταν την ανάγκη δημιουργίας νέων πόλεων γύρω από αυτή προκειμένου να απορροφήσουν και να κατευθύνουν, με ορθολογικό τρόπο τη μελλοντική τους ανάπτυξη.

Οι νέες πόλεις της Γαλλίας είναι τμήμα μιας χωροταξικής πολιτικής αποκέντρωσης δραστηριοτήτων και αναδιοργάνωσης αστικών περιοχών όπως αυτή εκδηλώθηκε σε μια σχετικά όψιμη περίοδο, από τα μέσα της δεκαετίας του '60 και μετά. Η χωροταξική πλευρά της αναπτυξιακής πολιτικής της πρώτης μεταπολεμικής εποχής στηρίχτηκε στη συγκρότηση του DAT (Département d' Aménagement du Territoire).

Κατά κάποιο τρόπο η περίοδος μετά το 1965-1970 ήταν η αφετηρία μιας νέας αντίληψης στη Γαλλία όσον αφορά την κατανόηση κάποιου ορθολογισμού ο οποίος θα έπρεπε να διέπει τη ρύθμιση και οργάνωση του χώρου. Αυτή η ρύθμιση και οργάνωση του χώρου άγγιζε δυο επίπεδα: το εθνικό χωροταξικό επίπεδο αποκέντρωσης και ισόρροπης ανάπτυξης και το τοπικό επίπεδο πολεοδομικής-αρχιτεκτονικής αναδιάταξης του αστικού χώρου. Οι νέες πόλεις έπρεπε να συνεισφέρουν και στα δυο αυτά επίπεδα.

Οι Γαλλικές νέες πόλεις είχαν από την αρχή συλληφθεί σε μεγάλες πόλεις, με υποτιθέμενη ικανότητα να φιλοξενούν έναν μέσο πληθυσμό 300.000 κατοίκων η κάθε μία. Στη συνέχεια όμως η πραγματικότητα που διαμορφώθηκε ήταν τελείως διαφορετική. Η διάψευση των προβλέψεων σχετικά με τον πληθυσμό μπορεί να μην άλλαξε ριζικά τις αρχικές προτάσεις συνολικής πολεοδομικής συγκρότησης των νέων πόλεων, είχε όμως επιπτώσεις σε ορισμένα επί μέρους σημεία, όπως στις νέες επιφάνειες εμπορικών χρήσεων, την μη χρηματοδότηση νέων κατοικιών και τελικά την ταχύτητα απορρόφησης εσόδων για τις ίδιες τις πόλεις και διασφάλισης της βιωσιμότητάς τους.

¹³ Καρύδης Δ., *Ανάγνωση Πολεοδομίας, Η κοινωνική σημασία των χωρικών μορφών*, Εκδόσεις Συμμετρία, Αθήνα 1991, σελ. 261



Εικόνα 2: Με τον μαύρο κύκλο σημειώνεται η θέση των εννέα νέων πόλεων της Γαλλίας, πέντε στην Παρισινή περιφέρεια και τέσσερις στην υπόλοιπη Γαλλία. (Πηγή: Δημ. Ν. Καρύδης, *Ανάγνωση Πολεοδομίας*, Εκδόσεις Συμμετρία, Αθήνα 1991)



Εικόνα 3, 4: Περιοχές κατοικίας στις νέες πόλεις της Παρισινής περιφέρειας (Πηγή: Δημ. Ν. Καρύδης, *Ανάγνωση Πολεοδομίας*, Εκδόσεις Συμμετρία, Αθήνα 1991)

Όσον αφορά τις νέες πόλεις στη Μ. Βρετανία, η δημιουργία τους βασίστηκε σε τέσσερα διαφορετικά επίπεδα αναφοράς.¹⁴ Κατ' αρχήν, στο πόρισμα που υποβλήθηκε το 1940 και στο οποίο υπήρχαν αναφορές για τα αρνητικά συμπτώματα (κοινωνικά-οικονομικά), τα οποία μακροπρόθεσμα, θα συνόδευαν την παραπέρα ανάπτυξη του Λονδίνου σε βάρος άλλων περιοχών της χώρας όπως και προτάσεις αποκέντρωσης της βιομηχανίας και των λοιπών δραστηριοτήτων και αποσυμφόρησης των υπερκορεσμένων αστικών περιοχών. Ένα από τα «εργαλεία» για την επίτευξη της ισόρροπης χωροταξικής ανάπτυξης υποστηρίχτηκε τότε ότι θα μπορούσαν να είναι οι δορυφόροι-πόλεις ή οι νέες πόλεις.

Ο Sir Patrick Abercrombie (συντάκτης και του Σχεδίου του Μείζονος Λονδίνου- Greater London Plan 1944), ανέλαβε να υλοποιήσει εκείνες τις υποδείξεις, από τη μια καθορίζοντας μια πράσινη ζώνη γύρω από την μητροπολιτική περιοχή του Λονδίνου (green belt) (εικ. 5), η οποία θα είχε τη δυνατότητα να περιορίσει τις ανεπιθύμητες επεκτάσεις αλλά και να «εισάγει» την ιδέα της περιμετρικής ζώνης των δορυφόρων νέων πόλεων (εικ. 6).

Σαν δεύτερο επίπεδο, αναγνωρίζονταν ότι «η αντίληψη για τις νέες πόλεις είναι ένα φυσικό εργαλείο για μια νέα ουμανιστική προσέγγιση, η οποία θα αμφισβητήσει τους παραδοσιακούς νόμους της οικονομικής και τεχνολογικής προόδου, θα αναγνωρίσει τη βαρύτητα των ανεπιθύμητων κοινωνικών συνεπειών της οικονομικής προόδου και θα επιδιώξει (χωρίς να υποβιβαστεί σε πατερναλισμό ή συναισθηματισμό) να ξαναζωντανέψει τις ανθρώπινες, τις κοινωνικές και τις πολιτισμικές αξίες μέσα από μια καλύτερη οργάνωση των χωρικών συσχετίσεων».¹⁵

Στη συνέχεια και σαν προέκταση του προηγούμενου, είναι η αντίληψη της κοινωνικής ισορροπίας. Ισορροπίας ανάμεσα στον πληθυσμό της πόλης και τις ευκαιρίες απασχόλησης που προσφέρονται σ' αυτή: «η νέα πόλη πρέπει να ελαχιστοποιεί την ανάγκη για μετακίνηση προκειμένου να αναζητηθούν ευκαιρίες απασχόλησης, ενώ ταυτόχρονα θα πρέπει να διασφαλίζει τις ευκαιρίες για κάτι τέτοιο».¹⁶ Επίσης, και την ισορροπία ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις, θεωρώντας ότι μόνον η ταυτόχρονη εκπροσώπηση όλων των κοινωνικών ομάδων στην πόλη θα φέρει την ευτυχία και την αρμονία, αγαθά τα οποία «στερήθηκε» η πόλη από την εποχή της βιομηχανικής επανάστασης και μετά.¹⁷

Το τελευταίο επίπεδο αναφέρεται στη συστηματική και γενικευμένη κρατική παρέμβαση, στην οργάνωση του χώρου μεταπολεμικά, όπως παρατηρείται και στην περίπτωση των Γαλλικών νέων πόλεων, μόνον που στην περίπτωση της Μ. Βρετανίας αυτή η παρέμβαση, μέσω των προγραμμάτων των νέων πόλεων, ξεκίνησε αμέσως μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Το νομοθετικό και διοικητικό πλαίσιο προέκυψε από την New Towns Act του 1946 και είναι εκείνο το οποίο, από τη μια διασφάλισε απόλυτα την κυβερνητική και κρατική παρέμβαση, στην μέσω των νέων πόλεων παραγωγή του δομημένου περιβάλλοντος, και από την άλλη καθόρισε τη διαδικασία χρηματοδότησης της κατασκευής τους από δημόσιους κατά βάση οικονομικούς πόρους. Με ευθύνη της

¹⁴ Καρύδης Δ., *Ανάγνωση Πολεοδομίας, Η κοινωνική σημασία των χωρικών μορφών*, Εκδόσεις Συμμετρία, Αθήνα 1991, σελ. 282

¹⁵ Self P., «Introduction: new towns in the modern world», στο Hazel Evans, *New Towns: the British Experience*, London 1972, σελ. 5

¹⁶ Hazel Evans, *New Towns: the British Experience*, London 1972, σελ. 9

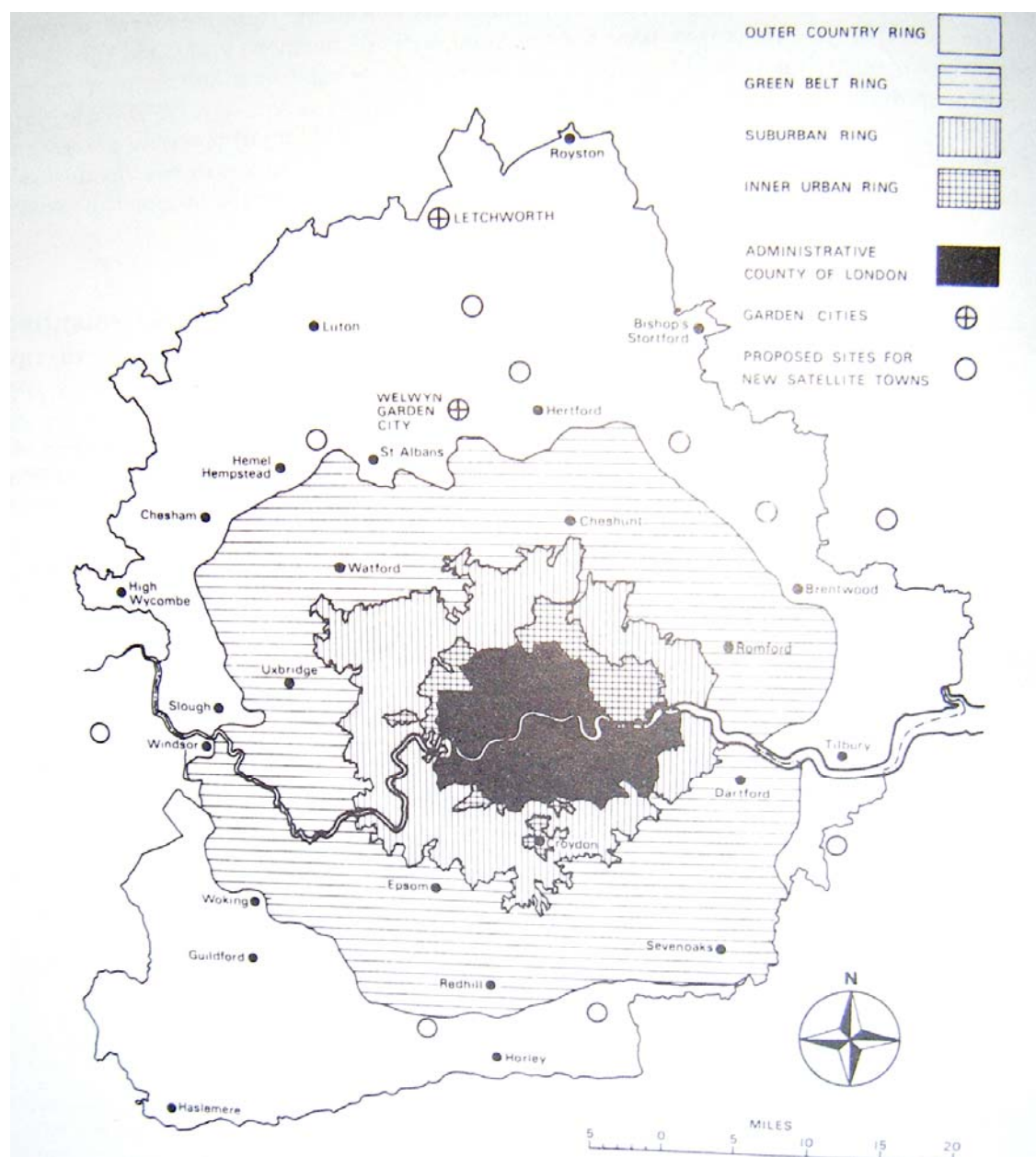
¹⁷ Καρύδης Δ., *Ανάγνωση Πολεοδομίας, Η κοινωνική σημασία των χωρικών μορφών*, Εκδόσεις Συμμετρία, Αθήνα 1991, σελ. 283

κυβέρνησης επιλέγεται η περιοχή και καθορίζεται η έκταση την οποία θα καταλάβει η νέα πόλη, της οποίας ορίζεται από την αρχή το μέγεθος.

Στη συνέχεια, συστήνεται ένας Αναπτυξιακός Οργανισμός της συγκεκριμένης νέας πόλης (Development Corporation), ο οποίος επωμίζεται όλη την ευθύνη υλοποίησης του προγράμματος. Δηλαδή, αγοράζει τη γη, ετοιμάζει το γενικό σχέδιο, κατασκευάζει τα έργα υποδομής (από τους δρόμους και το αποχετευτικό σύστημα μέχρι τα πάρκα και τις παιδικές χαρές) και κτίζει τις εγκαταστάσεις ανωδομής (εμπορικά κέντρα, σχολεία κλπ). Λειτουργεί με καθαρά επιχειρηματική βάση. Περισσότερες από 30 νέες πόλεις σχεδιάστηκαν και πραγματοποιήθηκαν στη Βρετανία με το θεσμό των «Αναπτυξιακών Οργανισμών».

Στην πλειοψηφία τους οι νέες Αγγλικές πόλεις, εκφράζουν ένα πολεοδομικό παράδοξο: από τη μια υιοθετούν και εφαρμόζουν τις βασικές αρχές πολεοδομικής συγκρότησης σε διάφορες περιπτώσεις, από τον φονξιοναλισμό του μεσοπολέμου, ταυτόχρονα όμως είναι σχεδόν ολοκληρωτικά αποστερημένες από τον πλούτο των πειραματικών αναζητήσεων και τις εντυπωσιακές τεχνολογικές καινοτομίες των αρχιτεκτονικών εκφράσεων της ίδιας εκείνης εποχής.

Επανέρχεται επίσης και το zoning, όπου η πόλη χωρίζεται σε επί μέρους περιοχές και η κάθε πολεοδομική λειτουργία περιχαρακώνεται σ' αυτές, με αυστηρό έλεγχο, προκειμένου να μην υπάρξει εκείνη η «ανεπιθύμητη» ανάμιξη χρήσεων η οποία θεωρείτο ότι ήταν εκείνη που προσδιόριζε τα αρνητικά φαινόμενα των πόλεων στο μεσοπόλεμο. Κατοικία, κυκλοφορία, εργασία και ελεύθερος χρόνος, εκείνη η υπεραπλούστευση της ζωής που νόμιζε ότι μπορούσε να εισηγηθεί η «Χάρτα της Αθήνας» του IV CIAM (1933), διαγράφονται καθαρά, σαν ξεχωριστές ενότητες, στα πολεοδομικά σχέδια πολλών νέων πόλεων της Μ. Βρετανίας.



Εικόνα 5: Εμφανίζονται οι τέσσερις ζώνες που πρόβλεπε το «Σχέδιο για την ευρύτερη περιφέρεια του Λονδίνου» που ετοίμασε ο Sir Patrick Abercrombie το 1944 (Πηγή: Δημ. Ν. Καρύδης, *Ανάγνωση Πολεοδομίας*, Εκδόσεις Συμμετρία, Αθήνα 1991)



Εικόνα 6: Η θέση των νέων πόλεων που είχαν σχεδιαστεί μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '70 (Πηγή: Eleanor Smith Morris, *British Town Planning and Urban Design*, Addison Wesley Longman Limited 1997)



Εικόνα 7: Καινούργιες πολυκατοικίες με pilotis, σύμφωνα με το Μοντέρνο Κίνημα (Πηγή: Eleanor Smith Morris, *British Town Planning and Urban Design*, Addison Wesley Longman Limited 1997)



Εικόνα 8: Αεροφωτογραφία από την πόλη Cumbernauld, το κέντρο της πόλης και τις περιοχές κατοικίας γύρω (Πηγή: Eleanor Smith Morris, *British Town Planning and Urban Design*, Addison Wesley Longman Limited 1997)

ΕΛΛΑΔΑ

Το πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο της μεταπολεμικής περιόδου

Η περίπτωση της Ελλάδας είναι τελείως διαφορετική από αυτή των χωρών της Δυτ. Ευρώπης. Στην Ελλάδα υπήρχαν δεδομένα και καταστάσεις που μας έκαναν να διαφοροποιηθούμε τελείως από τις υπόλοιπες χώρες. Πέραν των ιστορικών γεγονότων που επηρέασαν το σκηνικό της εποχής, δεν υπήρχαν και οι ανάλογες υποδομές για μια «ανοικοδόμηση» ή «ανάπτυξη» σύμφωνα με τα πρότυπα της Δύσης. Γι' αυτό κρίνεται σκόπιμο να αναλυθεί πρώτα το κοινωνικο-πολιτικο-οικονομικό σκηνικό της περιόδου εκείνης.

Η απελευθέρωση, θα βρει τις περισσότερες προσωπικότητες της χώρας και τα πολιτικά κόμματα, να επικαλούνται την αναγκαιότητα μιας εκβιομηχάνισης που θα στηριζόταν στην αξιοποίηση των πρώτων υλών και των φυσικών πόρων της χώρας. Εξάλλου, και η αμερικανική αποστολή στην Ελλάδα -είχε σκοπό τη διαχείριση της βοήθειας που θα παρείχαν οι ΗΠΑ στη χώρα με βάση το Σχέδιο Μάρσαλ- έβλεπε την εκβιομηχάνιση ως τη μοναδική λύση στο ελληνικό οικονομικό πρόβλημα.

Στη διάρκεια του μεσοπολέμου, τόσο ο μεταποιητικός, όσο και ο γεωργικός τομέας αναπτύχθηκαν υπό την προστασία ενός ισχυρού πλέγματος προστατευτικών μέτρων. Την περίοδο αυτή έχουμε μια παράλληλη ανάπτυξη του μεταποιητικού και του γεωργικού τομέα οι οποίοι λειτουργούσαν ουσιαστικά για την ικανοποίηση των εγχώριων αναγκών της αγοράς.

Η εκβιομηχάνιση όμως της Ελλάδας στη μεταπολεμική περίοδο, είχε ως συνέπεια την ταχεία απώλεια εδάφους του αγροτικού τομέα σε σχέση με τον παραδοσιακό του ρόλο στην οικονομία. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα την ανατροπή του παραδοσιακού μοντέλου της ελληνικής οικονομίας.

Εξετάζοντας συνολικά την πολιτική των πρώτων μετά το πέρας του εμφυλίου χρόνων, διαπιστώνουμε ότι τρεις ήταν οι βασικοί κεντρικοί άξονες: η ενσωμάτωση της χώρας στο δυτικό σύστημα, η νομισματική σταθερότητα και η ανάληψη κρατικών πρωτοβουλιών για την εκτέλεση έργων ανάπτυξης.¹⁸ Για τις κυβερνήσεις της δεκαετίας του '50, η ανάπτυξη δεν ήταν μόνο οικονομικός στόχος, αλλά και ζήτημα πολιτικής επιβίωσης.

Βέβαια, ο χαμηλός βαθμός ενεργειακής ανάπτυξης της χώρας, καθιστούσε ουτοπική τη σκέψη ανάπτυξης της βιομηχανίας αν δεν προωθούνταν πρώτα ένα ταχύρρυθμό πρόγραμμα εξηλεκτρισμού. Παράλληλα στο πρόγραμμα αυτό τα υδροηλεκτρικά έργα αποκτούσαν προτεραιότητα καθώς μόνο αυτά θα μπορούσαν να προσφέρουν φθηνή ενέργεια για την ίδρυση ηλεκτροβόρων βιομηχανιών, αλλά και θα συνέβαλαν αποφασιστικά στην απεξάρτηση της χώρας από την εισαγωγή ενέργειας.¹⁹

Μετά το τέλος του εμφυλίου και στη μεταβατική περίοδο 1950-52, σημειώνονται σημαντικές εξελίξεις που θα προδιαγράψουν τα μελλοντικά βήματα. Το ση-

¹⁸ Καζάκος Πάνος, *Ανάμεσα σε Κράτος και Αγορά- Οικονομία και οικονομική πολιτική στη μεταπολεμική Ελλάδα 1944-2000*, έκτη έκδοση, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2006, σελ. 141

¹⁹ Π.Τ. Κουβέλης, *Η ενεργειακή οικονομία της Ελλάδας. Υδραυλικά δυνάμεις- λιγνίται*, Αθήνα 1944

μαντικότερο ίσως γεγονός της περιόδου αυτής είναι η ένταξη της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ το Φεβρουάριο του 1952.

Τα ζητήματα οικονομικής πολιτικής και αποστρατιωτικοποίησης θα παραμείνουν στην ημερήσια διάταξη των ελληνο-αμερικανικών σχέσεων για πολύ καιρό. Η βοήθεια από την Αμερική αρχίζει να μειώνεται στην περίοδο 1950-'52 δραστικά. Η μείωση αυτή όμως, αυξάνει την πίεση πάνω στις ελληνικές κυβερνήσεις να εξυγιάνουν τη δημόσια οικονομία με σκληρά μέτρα υψηλού πολιτικού κόστους. Όταν τελικά σταμάτησε η αμερικανική βοήθεια, δημιουργήθηκε πανικός στην Ελλάδα, όπου θεωρούνταν απαραίτητη για να καταστεί «βιώσιμη» η χώρα, σύμφωνα με την έκφραση του Ξ. Ζολώτα.

Το 1952 το παρεμβατικό σύστημα περιλαμβάνει ποικιλία θεσμών και μηχανισμών που επιτρέπουν αδιάκοπες παρεμβάσεις στην αγορά. Η πρώτη, περιλαμβάνει διοικητικούς περιορισμούς της εισόδου στην αγορά νέων επιχειρήσεων. Η δεύτερη στοχεύει στον αγροτικό τομέα και χαρακτηρίζεται από πολλές ιδιομορφίες και η τρίτη, συγκροτείται από τους δημόσιους οργανισμούς και επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας και τις τράπεζες.

Η νομισματική μεταρρύθμιση στις 9 Απριλίου του 1953 θεωρείται ορόσημο, μαζί με διάφορα συνοδευτικά μέτρα από το οικονομικό επιτελείο της νέας κυβέρνησης Αλ. Παπάγου. Η νομισματική μεταρρύθμιση και η συνοδευτική δέσμη μέτρων έπαιξαν κρίσιμο ρόλο στην μετέπειτα πορεία της οικονομίας της χώρας.

Την ίδια χρονιά (1953) άνοιξαν τα εμπορικά σύνορα της χώρας. Απόρροια της φιλοσοφίας που αναπτύχθηκε αφορούσε και την προσέλκυση ξένου κεφαλαίου και της ταχείας εκβιομηχάνισης της χώρας με προσανατολισμό τις εξαγωγές.

Με την απελευθέρωση όμως αυτή, η μεταποιητική και η αγροτική παραγωγή, εκτέθηκαν στην πίεση του εξωτερικού ανταγωνισμού. Παράλληλα, οι επιδοτήσεις για τα αγροτικά προϊόντα μειώθηκαν, ενώ τα μέτρα προστασίας του αγροτικού εισοδήματος χαλάρωσαν. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα, οι δυο αυτοί τομείς να περάσουν μια σημαντική κρίση στα τέλη της δεκαετίας του '50.

Το 1953 επίσης, εγκαινιάστηκε μια νέα σειρά μέτρων που είχαν ως σκοπό τη δημιουργία ευνοϊκού περιβάλλοντος για την προσέλκυση ξένων επενδύσεων. Παραχωρήθηκαν ειδικά προνόμια στο ξένο κεφάλαιο, τα οποία είχαν κατοχυρωθεί στο Σύμφωνο του 1952. Ανάμεσα στα άλλα επέτρεπαν τον επαναπατρισμό ορισμένου ποσοστού του εισαγόμενου κεφαλαίου και των κερδών του, παραχωρούσε σημαντικές φορολογικές μειώσεις ή απαλλαγές από δασμούς επί του εισαγόμενου εξοπλισμού, πρώτων υλών και ενδιάμεσων προϊόντων.

Στις εξαγωγικές βιομηχανίες δόθηκαν επιπλέον χρηματοδοτικές επιδοτήσεις. Ωστόσο, το ζήτημα της περιφερειακής ανάπτυξης και αποκέντρωσης των οικονομικών δραστηριοτήτων δεν επιλύεται, παρά το γεγονός ότι δίνονται κίνητρα. Ιδρύονται κρατικές επιχειρήσεις και γίνεται προσπάθεια να σχηματιστούν νέα βιομηχανικά κέντρα (πχ. Πτολεμαΐδα, Θεσσαλονίκη, Καβάλα).

Η εισροή ξένων παραγωγικών κεφαλαίων άρχισε ουσιαστικά το 1958.²⁰ Από τη στιγμή που το ξένο κεφάλαιο άρχισε να εισρέει, διεύρυνε το ρόλο του στην ελληνική οικονομία. Στη δεκαετία του '50, στράφηκε προς την επεκτεινόμενη εσωτερική αγορά και δραστηριοποιήθηκε στους κλάδους της χαρτοποιίας, των μεταφορικών μέ-

²⁰ Καζάκος Πάνος, *Ανάμεσα σε Κράτος και Αγορά- Οικονομία και οικονομική πολιτική στη μεταπολεμική Ελλάδα 1944-2000*, έκτη έκδοση, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2006, σελ. 189

σων, ναυπηγείων και των ηλεκτρικών ειδών που τροφοδοτούσαν άλλους κλάδους κυρίως καταναλωτικών αγαθών.

Παρά το γεγονός ότι η Ελλάδα κέρδισε έδαφος σε σύγκριση με άλλες ανεπτυγμένες οικονομίες, στις αρχές της δεκαετίας του '60, παρέμενε μια αναπτυσσόμενη χώρα. Εξακολουθούσε να υστερεί -σε σχέση με τις αναπτυγμένες χώρες της Δύσης- σε παραγωγικότητα, υποδομές, μέγεθος επιχειρήσεων και βαθμό ανοίγματος στη διεθνή αγορά.

Ο αγροτικός τομέας, μετά από μια μικρή ανάκαμψη, οδηγείται σε κύματα αγροτικής εξόδου με αιχμή το τέλος της δεκαετίας του 1950 και τη δεκαετία του 1960. Βέβαια, η εγκατάλειψη της υπαίθρου από μεγάλα τμήματα του πληθυσμού της δεν οδήγησε σε οποιαδήποτε σημαντική συγκέντρωση της γης. Σε ορισμένες περιπτώσεις η γη εγκαταλείφθηκε τελείως, όμως ακόμα και σ' αυτές τις περιπτώσεις ο «αγρότης» διατήρησε την ιδιοκτησία της γης του.

«Η μετανάστευση είναι η αδυναμία του τόπου να θρέψει τους κατοίκους του και αποτελεί το ένα από τα κρυφά μυστικά της οικονομικής απογείωσης. Μιλώντας με τεχνικούς όρους, είναι ένας από τους αριθμούς που με την μορφή των εμβασμάτων εντάσσεται στο ισοζύγιο των άδηλων πόρων, το άλλο μικρό μυστικό.»²¹ Η βιομηχανία, αντίθετα από ότι συνέβη στις περισσότερες δυτικές οικονομίες, ακολούθησε και δεν ήταν ο κύριος φορέας της ανάπτυξης. Η ανάπτυξη της εικοσαετίας για την οποία μιλάμε, ήταν προϊόν περισσότερο των διεθνών συνθηκών παρά ενδογενών διεργασιών και ανατροπών μέσα στην χώρα.

Την περίοδο που οι νέες βιομηχανίες ήταν να εγκατασταθούν στη χώρα με σκοπό να απορροφήσουν τον πλεονάζοντα αγροτικό πληθυσμό, η ανεργία έφτανε σε πρωτοφανή επίπεδα. Με αποτέλεσμα, η μετανάστευση στο εξωτερικό ήταν αναπόφευκτη, αφαιρώντας από την χώρα ένα σημαντικό τμήμα του ενεργού πληθυσμού. Με την έλευση της μεταπολίτευσης, η μετανάστευση επιβραδύνθηκε και άρχισε ένα αντίστροφο ρεύμα επαναπατριsmού.

Σημαντικό ρόλο στην μεταπολεμική οικονομική πολιτική, διετέλεσε και η σύνδεση της Ελλάδας με την ΕΟΚ το 1962. Σύμφωνα με τη Συμφωνία Σύνδεσης, η Ελλάδα θα έπρεπε να καταργήσει σταδιακά όλους τους δασμούς στις εισαγωγές της από τα κράτη-μέλη της Κοινότητας, παράλληλα, τα ελληνικά προϊόντα θα μπορούσαν χωρίς δασμούς να διατίθενται στις αγορές της ΕΟΚ. Η ένταξη της Ελλάδας στο νέο Ευρωπαϊκό οικονομικό γίγαντα, άνοιγε νέες δυνατότητες για επενδύσεις ξένου κεφαλαίου.

Αποφασιστικό ρόλο στις μεταπολεμικές εξελίξεις έπαιξαν επίσης και τα κρατικά τραπεζικά ιδρύματα και οργανισμοί, που είχαν ως στόχο να προωθήσουν την εκβιομηχάνιση και να προσφέρουν τις απαραίτητες και σε όλα τα επίπεδα διευκολύνσεις στο ξένο κεφάλαιο. Πρώτος ιδρύεται το 1954 ο Οργανισμός Χρηματοδοτήσεως Οικονομικής Αναπτύξεως (ΟΧΟΑ) και ο δεύτερος, 5 χρόνια αργότερα, ο Οργανισμός Βιομηχανικής Αναπτύξεως. Το 1964 συγχωνεύτηκαν οι δυο οργανισμοί στην Ελληνική Τράπεζα Βιομηχανικής Αναπτύξεως.

Στις αρχές της μεταπολεμικής περιόδου, η εκβιομηχάνιση των περιφερειακών χωρών εμφανίστηκε ως μια πραγματική δυνατότητα, εξαιτίας των διεθνών εξελίξεων. Με αποτέλεσμα να κυριαρχήσει η στρατηγική της οικονομικής ανάπτυξης μέσω της

²¹ <http://www.econ.uoa.gr/UA/content/gr/Article.aspx?office=16&folder=608&article=1552>, 1953 – 1973: Οικονομική απογείωση και πολιτική οπισθοδρόμηση

γρήγορης εκβιομηχάνισης. Στην Ελλάδα, λίγοι ήταν οι παράγοντες που αμφισβήτησαν αυτή τη στρατηγική. Ένας εκ των οποίων ήταν ο Κυριάκος Βαρβαρέσος, που αποτέλεσε διοικητής της Τράπεζας Ελλάδας για σύντομο χρονικό διάστημα, και ο οποίος συνέθεσε το «Έκθεσις επί του Οικονομικού Προβλήματος της Ελλάδος» το 1952. Βασικοί «πολέμιοι» του Βαρβαρέσου ήταν ο Ξ. Ζολώτας και ο Ι. Ζίγδης, υπέρμαχοι της ταχείας εκβιομηχάνισης της χώρας, όπως άλλωστε και ο Άγγελος Αγγελόπουλος.

Σ' αυτό το σημείο θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι οι προϋποθέσεις που έθετε ο Κ. Βαρβαρέσος για την επιτυχία κάθε προγράμματος ανάπτυξης συνέκλιναν με εκείνες της αμερικανικής αποστολής. Δεν αποτελούσαν δηλαδή μια καινοτόμο αντίληψη, παρά μόνο από την άποψη ότι διατυπώνονταν από έναν Έλληνα. Οι Αμερικάνοι προσδιόριζαν ως αναγκαία προτεραιότητα για κάθε βήμα προόδου τη νομισματική σταθερότητα και την αναδιοργάνωση της δημόσιας διοίκησης.²² Επίσης σημαντικό σημείο αναφοράς αποτελεί το γεγονός ότι ο Κ. Βαρβαρέσος στην Έκθεση, δεν είναι αρνητικός στην ανάπτυξη της ελληνικής βιομηχανίας, πιστεύει όμως ότι αυτή θα πρέπει να γίνει κάτω υπό προϋποθέσεις, έτσι ώστε να ωφεληθεί πραγματικά η οικονομία της χώρας και να συμβάλει στην ανάπτυξη του εισοδήματος των λαϊκών στρωμάτων.

Στην πραγματικότητα βέβαια, επικράτησε η ελαφρά βιομηχανία στην οποία συμμετείχε το ξένο κεφάλαιο. Το άνοιγμα της χώρας στο διεθνές εμπόριο και η σύνδεση με την ΕΟΚ, ήταν ουσιαστικά η λογική προέκταση αυτών των επιλογών. Σε αλληπάλληλα κύματα οι κυβερνήσεις επιχειρούν να προωθήσουν μεγάλες επενδύσεις σε κλάδους της βαριάς βιομηχανίας τροποποιώντας τις επιλογές της αγοράς με βάση «εθνικές προτιμήσεις».²³



Εικόνα 9: Το ενεργειακό εργοστάσιο της Πτολεμαΐδας, απ' τις λίγες εκφράσεις βαριάς βιομηχανίας που θα συναντήσουμε στη χώρα (Πηγή: Καζάκος Π., *Ανάμεσα σε Κράτος και Αγορά*, Πατάκη 2006)

²² Βαρβαρέσος Κυριάκος, *Έκθεσις επί του οικονομικού προβλήματος της Ελλάδος*, Εκδόσεις Σαββάλας, σελ. 65

²³ Καζάκος Πάνος, *Ανάμεσα σε Κράτος και Αγορά- Οικονομία και οικονομική πολιτική στη μεταπολεμική Ελλάδα 1944-2000*, έκτη έκδοση, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2006, σελ. 160

Το οικιστικό φαινόμενο σε σχέση με την εκβιομηχάνιση και πως επηρέασε την οικονομία

Ο ελληνικός κοινωνικός και οικονομικός μετασχηματισμός τη μεταπολεμική περίοδο, χαρακτηρίστηκε από τη διαδικασία εκβιομηχάνισης, την υποχώρηση του αγροτικού τομέα και την αγροτική έξοδο, όπως έχουμε ήδη αναφέρει. Επίσης, τη δεκαετία του '50 οι καταστροφικοί σεισμοί (σε Ιόνιο και Αιγαίο) επηρέασαν αρνητικά πολλές περιοχές διαμορφώνοντας το πρώτο κλίμα αστυφιλίας. Δημιουργώντας ζήτηση για νέες κατοικίες και νέες κτηριακές κατασκευές.

Ειδικότερα, αμέσως μετά τον πόλεμο, η κρίση της κατοικίας στην Ελλάδα είναι τεράστια. Ήδη κατά της απογραφή του 1940 υπολογίζεται ότι το 43% των οικογενειών είναι άστεγες ή στεγάζονται σε εντελώς ακατάλληλα καταλύματα. Κατά την περίοδο 1940-44, σύμφωνα με τις επίσημες εκτιμήσεις, καταστράφηκαν 409.000 «μέσα ελληνικά κτήρια». Η ανοικοδόμηση, ως το 1950, γίνεται με πολύ αργό ρυθμό και εξαντλείται σε επισκευές καταστροφών, ενώ επισωρεύεται η εγκατάλειψη περιοχών και οι νέες καταστροφές λόγω του Εμφυλίου πολέμου, καθώς και η μετακίνηση 600.000 ατόμων από τις ορεινές περιοχές, στην ελεγχόμενη από την Κυβέρνηση ζώνη- και ειδικότερα στην περιοχή της Πρωτεύουσας.²⁴

Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα την ανάπτυξη την οικοδομικής δραστηριότητας. Πρόκειται για μια ανταπόκριση της οικονομίας στην αυξανόμενη ζήτηση για εξεύρεση κατοικίας. Σύμφωνα με τον F. Engels: «Η περίοδος, κατά την οποία μια χώρα με παλιό πολιτισμό πραγματοποιεί τη μετάβαση από...τη μικρής κλίμακας παραγωγή στη μεγάλη κλίμακας βιομηχανία...είναι ταυτόχρονα μια περίοδος κατά κύριο λόγο 'έλλειψης στέγης'».²⁵

Οι υποστηρικτές της οικοδομικής δραστηριότητας που αναπτύχθηκε τονίζουν ιδιαίτερα τη συμβολή στη δημιουργία παραγωγής απασχόλησης και στη συνολική αύξηση του εθνικού εισοδήματος. Υπογραμμίζουν δε, το γεγονός ότι η συνολική ανάπτυξη της οικοδομικής ανάπτυξης, έλυσε τις βασικές πλευρές του στεγαστικού προβλήματος της χώρας. Υπήρξε όμως και ο αντίλογος που υποστήριζε ότι οι οικονομικές δραστηριότητες οδήγησαν σε αντιπαραγωγικούς τομείς, όπως η οικοδομή εμποδίζοντας την ολοκληρωμένη εκβιομηχάνιση.

Ο μεταποιητικός τομέας της οικονομίας χαρακτηρίζεται αυτήν την εποχή από την παρουσία του μητροπολιτικού κεφαλαίου, ενώ ο οικιστικός τομέας χαρακτηρίζεται από την έλλειψη μεγάλου κεφαλαίου. Πρόκειται ουσιαστικά για τομέα μικρής εμπορευματικής παραγωγής, ο οποίος όμως λειτούργησε προς όφελος των χαμηλών και μεσαίων τάξεων.

Οι κατασκευές διπλασίασαν το ποσοστό τους στο ΑΕΠ μεταξύ 1951 και 1973 και έφθασαν σε σημαντικά επίπεδα, συγκρίσιμα με το ποσοστό άλλων παραγωγικών τομέων της οικονομίας.²⁶ Το παράδοξο βέβαια στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι ότι τα στεγαστικά δάνεια προς τους ιδιώτες ήταν ασήμαντα, ενώ απαγορευόνταν η

²⁴ Μαντουβάλου Μ., Μαυρίδου Μ., «Αυθαίρετη δόμηση: Μονόδρομος σε αδιέξοδο;», *Αναλυτική προσέγγιση του αστικού χώρου*, Σημειώσεις μαθήματος Πολεοδομία Ι, Αθήνα 2005, σελ. 68-69

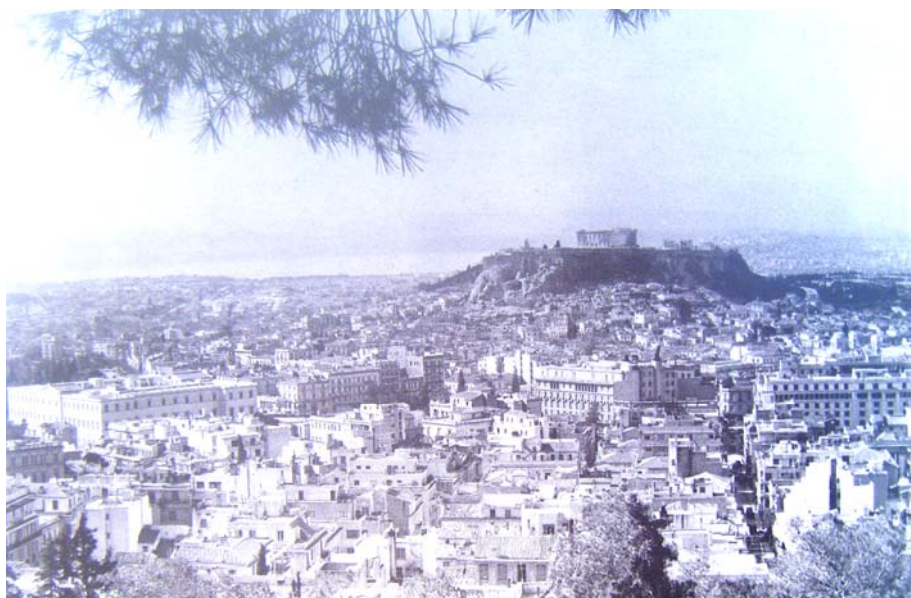
²⁵ Αντωνοπούλου Σοφία, *Ο Μεταπολεμικός μετασχηματισμός της Ελληνικής Οικονομίας και το Οικιστικό φαινόμενο 1950-1980*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1991, σελ. 139

²⁶ Αντωνοπούλου Σοφία, *Ο Μεταπολεμικός μετασχηματισμός της Ελληνικής Οικονομίας και το Οικιστικό φαινόμενο 1950-1980*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1991, σελ. 173

τραπεζική πίστωση προς τις οικοδομικές επιχειρήσεις. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα το σύνολο της οικιστικής ανάπτυξης μεταπολεμικά, να στηριχτεί στις ιδιωτικές αποταμιεύσεις και αντί να ενθαρρύνεται με επιδοτήσεις, επιβαρυνόταν από μεγάλη φορολογία. Παρόλα αυτά όμως, ο οικιστικός τομέας γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη και ουσιαστικά μπορούμε να πούμε ότι κτίστηκε εκ νέου η μεταπολεμική Ελλάδα.

Η οικοδομική ανάπτυξη αποτέλεσε έναν απ' τους πιο αποτελεσματικούς οικονομικούς τομείς δημιουργίας απασχόλησης, παράλληλα δε, δημιούργησε ζήτηση σε ένα μεγάλο αριθμό βιομηχανικών κλάδων και υπηρεσιών. Επίσης, συνέβαλε στην εξισορρόπηση των εξωτερικών λογαριασμών της χώρας, με την προσέλκυση σημαντικού ποσού συναλλάγματος, προερχόμενο από την ομογένεια.

Αυτό όμως που κάνει τη μεγαλύτερη εντύπωση είναι ότι ο παραγόμενος πλούτος, δεν συγκεντρώνεται σε λίγες κατασκευαστικές εταιρίες, αλλά διανέμεται ως εισόδημα στους πολυάριθμους ιδιώτες που εμπλέκονται στο αντίστοιχο κύκλωμα παραγωγής. Με το σύστημα της αντιπαροχής ο μικρός ιδιοκτήτης γης, αποκτάει την κατοικία του και επιπλέον διαμερίσματα, τα οποία στη συνέχεια διαθέτει προς ενοικίαση. Έτσι, το φαινόμενο ολοκληρώνεται με τη δημιουργία μιας καινούργια οικονομικής τάξης, τους μικρούς εισοδηματίες. Το εισόδημα με τη μορφή ενοικίου, είναι αρκετό για να ανυψώσει το βιοτικό του επίπεδο, όμως δεν είναι αρκετό για να τον μετατρέψει σε μεγαλο-εισοδηματία.



Εικόνα 10: Αποψη της Αθήνας τη δεκαετία του '50 (Πηγή: Ι. Τραυλός, *Πολεοδομική Εξέλιξις των Αθηνών*, Β' Έκδοση, Αθήνα 1993)

Πολεοδομική εξέλιξη στην Ελλάδα

Οι μεταπολεμικές οικονομικές εξελίξεις στην Ελλάδα, σε σημαντικό βαθμό προσδιόριζαν τη συστηματοποίηση και τη γενίκευση της πολεοδομικής παρέμβασης στην οργάνωση του αστικού χώρου. Αυτό θεωρήθηκε κάτι απαραίτητο αφού οι διάφοροι επιχειρηματικοί και μη φορείς, διαπίστωναν ότι τα φαινόμενα δυσλειτουργίας από την άναρχη και απρογραμματίστη πολεοδομική εξέλιξη είχαν επιπτώσεις σε οικονομικές παραμέτρους, όπως στους ρυθμούς απόδοσης επενδύόμενου κεφαλαίου ή στη δυσκολία προσπέλασής τους στο σύνολο του δικτύου προσφοράς υπηρεσιών και πληροφοριών.

Η οικοδομική δραστηριότητα δεν είναι η μόνη υπεύθυνη για την εικόνα που παρουσιάζουν οι νέο-Ελληνικές πόλεις. Είναι όμως βέβαιο ότι βρήκε διέξοδο σε δυο ξεχωριστούς τομείς συγκρότησης του κτισμένου χώρου: στη *νόμιμη*, εντός σχεδίου ανοικοδόμηση και στην *παράνομη, αυθαίρετη*, εκτός σχεδίου ανοικοδόμηση. Η νόμιμη, συνδέθηκε άρρηκτα, από την περίοδο κιάλας του μεσοπολέμου, με την εξάπλωση της μικρής ιδιοκτησίας της γης σε πλατιές κοινωνικές ομάδες και τον εκτεταμένο κατακερματισμό της ιδιοκτησίας της περιαστικής γης. Η παράνομη οικοδομική δραστηριότητα, συνυφάνθηκε με ένα συγκεκριμένο τρόπο «επίλυσης» του στεγαστικού προβλήματος από την πλευρά του επίσημου κράτους, όσον αφορά τις στεγαστικές ανάγκες ακριβώς του βιομηχανικού στρατού που συνέρεε στις πόλεις και τίναζε στα ύψη τα ποσοστά συνολικής υπεραξίας που καρπώνονταν από την εργασία τους η κυρίαρχη τάξη.

Αυτές οι δυο μορφές οικοδομικής δραστηριότητας είχαν μια παραπληρωματική σχέση, με βάση την οποία αρθρωνόταν η συνολική (μεταπολεμική) παραγωγή δομημένου περιβάλλοντος.²⁷ Σ' αυτήν την κατεύθυνση, συνέβαλε επίσης και ο θεσμός της *αντιπαροχής*: από τη μια με την προνομιακή οικονομική μεταχείριση και ανάδειξη (κοινωνική- πολιτική) των μικρο- ιδιοκτητών γης και από την άλλη, με την παραχώρηση από το κράτος σε κατασκευαστικές- εμπορικές επιχειρήσεις μικρής κλίμακας και χαμηλής εντάσεως κεφαλαίου του «έργου» της αναθέρμανσης της οικονομίας μέσω της οικοδομικής δραστηριότητας.

Η αυθαίρετη εκτός σχεδίου δόμηση για πρώτη κατοικία κάλυψε ένα πολύ μεγάλο ποσοστό των αναγκών στέγασής των, με ραγδαίους ρυθμούς, αστικοποιούμενων πληθυσμών μεταπολεμικά, υποκαθιστώντας την κοινωνική πολιτική κατοικίας. Μπορούμε δε να πούμε ότι η υποκατάσταση αυτή ολοκληρώνεται ουσιαστικά με τη σταδιακή ένταξη των περιοχών αυθαιρέτων στο Σχέδιο Πόλεως και τις διαδοχικές αυξήσεις του Συντελεστή Δόμησης σ' αυτές. Αυτή η διαδικασία έχει ως αποτέλεσμα το ότι η αντιπαροχή λειτουργεί σε όφελος και των λαϊκών στρωμάτων που στεγάστηκαν μέσω αυθαιρέτων.²⁸

Από τα τέλη κιάλας της δεκαετίας του '50, είχαν τεθεί οι βάσεις για τους ραγδαίους ρυθμούς μετασχηματισμού του δομημένου περιβάλλοντος και τις κατακλυσμικές πολεοδομικές εξελίξεις που θα ακολουθούσαν. Οι επεκτάσεις και ο γιγαντισμός ορισμένων πόλεων, που κορυφώθηκαν στη διάρκεια της δεκαετίας του '60, συνδέθηκαν με τη διόγκωση του τομέα των υπηρεσιών, τη διεύρυνση της παραστικής απασχόλησης και της υπο- απασχόλησης και τη σηματοδότηση αυτών των

²⁷ Καρύδης Δ., *Ανάγνωση Πολεοδομίας, Η κοινωνική σημασία των χωρικών μορφών*, Εκδόσεις Συμμετρία, Αθήνα 1991, σελ. 327

²⁸ Μαντουβάλου Μ., Μαυρίδου Μ., «Αυθαίρετη δόμηση: Μονόδρομος σε αδιέξοδο;», *Αναλυτική προσέγγιση του αστικού χώρου*, Σημειώσεις μαθήματος Πολεοδομία Ι, Αθήνα 2005, σελ. 74

πόλεων από την παρουσία και το ρόλο που καλούνταν να παίξουν σ' αυτές τα μικροαστικά στρώματα των μικροεπαγγελματιών και εμποροβιοτεχνών. Έτσι, η δύναμη της εξάπλωσης των περιοχών αυτών, όπου κύριοι κάτοικοι ήταν αυτή η μικροαστική τάξη, ήταν τέτοια που στο τέλος παρέσυρε και εξαφάνισε σχεδόν κάθε στοιχείο ιστορικής μνήμης.

Η τυπική αστική εμπορική πολυκατοικία που εμφανίζεται με τη διευκόλυνση της αντιπαροχής ή της αυτοχρηματοδότησης, ανεγειρόμενη με αποκλειστικό σκοπό τη μεγιστοποίηση της εκμετάλλευσης της αστικής γης, ικανοποιώντας κατά πρώτο ρόλο τις «ανάγκες» εμπορευματοποίησης της κατοικίας και δευτερευόντως τις στεγαστικές ανάγκες, είναι το κομβικό στοιχείο για την κατανόηση των μεταπολεμικών πολεοδομικών μετασχηματισμών του ελληνικού αστικού χώρου. Η πολυκατοικία συνέβαλε ουσιαστικά στη διατύπωση μιας απρόσωπης και άμορφης εικόνας ενός ομογενοποιημένου πολεοδομικού χώρου, ο οποίος γινόταν έτσι εκφραστής της κοινωνικής ρευστότητας και των τάσεων σύγκλισης.²⁹

Ένα βασικό στοιχείο του όλου συστήματος παραγωγής κατοικίας, τόσο δηλαδή της αυθαίρετης δόμησης όσο και της αντιπαροχής, είναι ότι ευνοεί την προσέγγιση όλων των κοινωνικών στρωμάτων στη μικροϊδιοκτησία, ενώ δεν στηρίζεται στη μεγάλη ιδιοκτησία γης. Αντίστροφα, η αύξηση της τιμής της γης και τα οφέλη από την οικοδόμηση ευνοούνται από τον κατακερματισμό και διάχυση της ιδιοκτησίας.³⁰

Επίσης σημαντικό θα είναι να αναφέρουμε ότι στη συγκεκριμένη περίοδο υπάρχει πλήρης απουσία οποιουδήποτε ελέγχου χρήσεων γης που να εισάγει σε ρυθμιστικά-προγραμματικά πλαίσια τη λειτουργική συγκρότηση του αστικού χώρου. Υπάρχει μια πολεοδομική ελευθερία όσον αφορά τη συγκρότηση δομημένου περιβάλλοντος.

Στη συνολική λοιπόν περίοδο των πρώτων 30 χρόνων μεταπολεμικής πολεοδομικής εξέλιξης, υπάρχουν μεγάλες χωρικές διαφοροποιήσεις ανάμεσα στα αστικά κέντρα. Κάτι που είναι φυσικά αναμενόμενο και δε δημιουργεί προβλήματα ερμηνείας παρά μόνο στην περίπτωση κατά την οποία θα προσπαθήσει κανείς να διατυπώσει ένα γενικό «πρότυπο» εξέλιξης που να έχει καθολική ισχύ.

²⁹ Καρύδης Δ., *Ανάγνωση Πολεοδομίας, Η κοινωνική σημασία των χωρικών μορφών*, Εκδόσεις Συμμετρία, Αθήνα 1991, σελ. 331

³⁰ Μαντουβάλου Μ., Μαυρίδου Μ., «Αυθαίρετη δόμηση: Μονόδρομος σε αδιέξοδο;», *Αναλυτική προσέγγιση του αστικού χώρου*, Σημειώσεις μαθήματος Πολεοδομία Ι, Αθήνα 2005, σελ. 75



Εικόνα 11: Αναρχη επέκταση της πόλης και αυθαίρετη δόμηση, τα σημάδια του καιρού εκείνου (Πηγή: Δημ. Ν. Καρύδης, *Ανάγνωση Πολεοδομίας*, Εκδόσεις Συμμετρία, Αθήνα 1991)

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Στον κόσμο του σήμερα, έρχεται και πάλι στην επικαιρότητα η αριστοτελική σκέψη για ένα ολοκληρωμένο περιβάλλον, που θα πρέπει να τελειοποιηθεί για την πλήρη κάλυψη των ανθρωπίνων αναγκών. Αυτό το καθήκον αποδόθηκε στην ανοικτή ελληνική πόλη των κλασικών χρόνων, που περιλαμβάνει πληθυσμό εντός και εκτός των τειχών της, σε ένα φυσικό σκηνικό όπου δεσπόζουν τα μεγάλα δημόσια και αυτάρκη αρχιτεκτονήματα.

Η ευρωπαϊκή παράδοση διαφέρει: οι πόλεις γεννιούνται ως κλειστές οντότητες (Weber), όπου η ανάγκη της αυτονομίας προεξάρχει της ανάγκης για εσωτερική ισότητα και διαθεσιμότητα προς τον έξω κόσμο και επαληθεύεται σε ένα σκηνικό σύνθετο, ατελές, στηριγμένο στην ισορροπία ανταγωνιστικών ροπών. Η πόλη αποτελεί κοινότητα με βασικά χαρακτηριστικά την ύπαρξη οχύρωσης, την παρουσία αγοράς, την αυτονομία των νομικών θεσμών (κανόνων δικαίου) και τη λειτουργία δικαστηρίου, τη συμμετοχή των κατοίκων στα κοινά και τέλος την ως ένα βαθμό διοικητική αυτοδυναμία.³¹

³¹ Νικολαΐδου Σ., *Η κοινωνική οργάνωση του αστικού χώρου*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1993, σελ. 169

Κατά τον R. Pahl, οι πόλεις αποτελούν κοινωνικό-χωρικά συστήματα και οι συγκρούσεις στο αστικό χώρο δεν είναι απόρροια μόνο θεσμικών παραγόντων, αλλά προέρχονται και επηρεάζονται και από τις ιδιαιτερότητες της χωρικής διαμόρφωσης.³² Η ποιότητα των αστικών χώρων ταλαντεύεται προσπαθώντας να ισορροπήσει ανάμεσα στον αυθορμητισμό και τη συμμετρία, σ' ένα συνδυασμό δημόσιου ελέγχου και ιδιωτικής πρωτοβουλίας, που μπορεί να αποβεί σωστός ή λανθασμένος, προκλητικός ή αποθαρρυντικός.³³

Όσον αφορά το κτισμένο περιβάλλον στη Δυτική «Ανεπτυγμένη» Ευρώπη, σε κανένα σχεδόν σημείο δεν βρίσκει αντιστοιχία με την Ελληνική «Αναπτυσσόμενη» πραγματικότητα. Η αναντιστοιχία αυτή είναι τόσο χρονική όσο και θεματική. *Χρονική*: Γύρω στο 1900, πόλεις όπως η Αθήνα, ο Πειραιάς, η Πάτρα δεν αντιμετώπιζαν προβλήματα από υπερ-συγκέντρωση δραστηριοτήτων και δεν γνώριζαν φαινόμενα λειτουργικής εξειδίκευσης σε κλίμακα παρόμοια με εκείνη των μεγάλων αστικών κέντρων των αναπτυγμένων χωρών στην ίδια περίοδο. *Θεματική*: Στην Ελλάδα δεν υπάρχουν «νέες πόλεις» και οι παρεμβάσεις στα αστικά κέντρα δεν έφτασαν ποτέ ως τώρα σε τέτοια κλίμακα που να μεταβάλλεται ριζικά η δομή της πόλης. Ο μηχανισμός όμως της αντιπαροχής στην εντός πόλης ανοικοδόμηση, και τα αυθαίρετα κτίσματα στις παρυφές της πόλης, αντιπαράτιθενται καίρια στην αυστηρά θεσμοθετημένη Δυτικο-Ευρωπαϊκή πρακτική, προσδίδοντας ένα είδος ιδιορρυθμίας στην ελληνική πραγματικότητα σε σχέση με την υπόλοιπη Ευρώπη. Με άλλα λόγια, απουσιάζει από την Ελλάδα η συστηματική και γενικευμένη παρέμβαση του κράτους ή μεγάλων ιδιωτικών φορέων στην οργάνωση και ρύθμιση του δομημένου περιβάλλοντος.³⁴

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ✓ Benevolo L., *Η πόλη στην Ευρώπη*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1997
- ✓ Eleanor Smith Morris, *British Town Planning and Urban Design*, Addison Wesley Longman Limited 1997
- ✓ Gropius W., *The new Architecture and the Bauhaus*, Λονδίνο 1938
- ✓ Hazel Evans, *New Towns: the British Experience*, London 1972
- ✓ Hobsbawm Er., *Η εποχή των άκρων*, Θεμέλιο, Αθήνα 1994-95
- ✓ Self P., «Introduction: new towns in the modern world», στο Hazel Evans, *New Towns: the British Experience*, London 1972
- ✓ Αντωνίου Εύβοια, *Οι πολιτικές για την πόλη στη Γαλλία στο διάστημα 1958- 1974 και οι σύγχρονες επιπτώσεις τους*, Σπουδαστική εργασία, ΔΠΜΣ Κατεύθυνση: Πολεοδομία και Χωροταξία για το μάθημα Μεταλλαγές των ιδεών για την πόλη στον 20^ο αι., Αθήνα 2005

³² Pahl. R., «A perspective on urban sociology», *Reading in Urban Sociology*, Pergamon Press, Oxford 1968

³³ Benevolo L., *Η πόλη στην Ευρώπη*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1997, σελ. 343-345

³⁴ Καρύδης Δ., *Ανάγνωση Πολεοδομίας, Η κοινωνική σημασία των χωρικών μορφών*, Εκδόσεις Συμμετρία, Αθήνα 1991, σελ. 319-320

- ✓ Αντωνοπούλου Σοφία, *Ο Μεταπολεμικός μετασχηματισμός της Ελληνικής Οικονομίας και το Οικιστικό φαινόμενο 1950-1980*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1991
- ✓ Βαΐου Ντ., Μαντουβάλου Μ., Μαυρίδου Μ., *Σχεδιασμός- Πολεοδομικές πολιτικές και οι πόλεις στην Ελλάδα και την άλλη Ευρώπη*, Σημειώσεις μαθήματος Ιστορία και Θεωρία 8, Αθήνα 2003
- ✓ Βαΐου Ντ., Μαντουβάλου Μ., Μαυρίδου Μ., *Κοινωνικές δυναμικές και ανάπτυξη του αστικού χώρου. Αναγνώσεις στην ελληνική πολεοδομία*, Σημειώσεις ΔΠΜΣ Κατεύθυνση: Πολεοδομίας και Χωροταξίας, Αθήνα 2003
- ✓ Βαρβαρέσος Κυριάκος, *Έκθεσις επί του οικονομικού προβλήματος της Ελλάδος*, Εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα 2002
- ✓ Καζάκος Πάνος, *Ανάμεσα σε Κράτος και Αγορά- Οικονομία και οικονομική πολιτική στη μεταπολεμική Ελλάδα 1944-2000*, έκτη έκδοση, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2006
- ✓ Καρύδης Δ., *Ανάγνωση Πολεοδομίας, Η κοινωνική σημασία των χωρικών μορφών*, Εκδόσεις Συμμετρία, Αθήνα 1991
- ✓ Κουβέλης Π.Τ., *Η ενεργειακή οικονομία της Ελλάδας. Υδραυλικά δυνάμεις- λιγνίται*, Αθήνα 1944
- ✓ Μαντουβάλου Μ., *Αναλυτική προσέγγιση του αστικού χώρου*, Σημειώσεις μαθήματος Πολεοδομία Ι, Αθήνα 2005
- ✓ Μαντουβάλου Μ., *Θέματα Αστικού Σχεδιασμού*, Σημειώσεις ΔΠΜΣ κατεύθυνση: Πολεοδομία και Χωροταξία, Αθήνα 2006
- ✓ Μαντουβάλου Μ., Μαυρίδου Μ., *Αναλυτική προσέγγιση του αστικού χώρου*, Σημειώσεις μαθήματος Πολεοδομία Ι, Αθήνα 2005
- ✓ Μπιανκίνι Φρ., *Πολιτιστική πολιτική και αναζωογόνηση των πόλεων- Η εμπειρία της Δυτικής Ευρώπης*, Ελληνική Εταιρεία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης, Αθήνα 1994
- ✓ Νικολαΐδου Σ., *Η κοινωνική οργάνωση του αστικού χώρου*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1993
- ✓ Πούλου Ε., *Τα αίτια του χωροταξικού και του πολεοδομικού προβλήματος*, Σπουδαστική εργασία, ΔΠΜΣ Κατεύθυνση: Πολεοδομία και Χωροταξία για το μάθημα Σύγχρονη οικονομική θεωρία και ανάπτυξη, Αθήνα 2006
- ✓ Τραυλός Ι., *Πολεοδομική Εξέλιξις των Αθηνών*, Β' Έκδοση, Αθήνα 1993
- ✓ Τριαντάρη Μ., *Η Ευρωπαϊκή πολεοδομία του εκσυγχρονισμού και η ανάπτυξη στον Αραβικό κόσμο*, Διδακτορική διατριβή, ΕΜΠ, Αθήνα 2005
- ✓ 1953 – 1973: Οικονομική απογείωση και πολιτική οπισθοδρόμηση, <http://www.econ.uoa.gr/UA/content/gr/Article.aspx?office=16&folder=608&article=1552>
- ✓ *Η Σύγχρονη Ελλάδα 1950-1960*, <http://www.patriotaki.com/showthread.php?t=504>
- ✓ Τζούμα Β., *Η πόλη που έγινε...Αθήνα*, <http://www.e-tipos.com/newsitem?id=49642>